

שכירי חרב, חברות צבאיות וצבאות פרטיים במזרח התיכון

אנטון ברקובסקי

שכירי חרב, חברות צבאיות וצבאות פרטיים במזרח התיכון

אנטון ברקובסקי

קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה, אוניברסיטת חיפה

הקתדרה עוסקת בנושאי הביטחון הלאומי שלהם ביטוי מרחבי, דוגמת משאבים טבעיים ותפוצתם, פריסת האוכלוסייה, התשתית הפיזית והמרכיבים הסביבתיים. הקתדרה מפרסמת ניירות עמדה, נותנת ייעוץ למקבלי החלטות בכירים, יוזמת מחקרים, ימי עיון וכנסים, מוציאה לאור ספרים ועבודות מדעיות ומסייעת לתלמידי מחקר בתחומים הנזכרים לעיל.

ראובן חייקין ז"ל (1918-2004)

ראובן חייקין נולד בתל אביב, היה שותף בכיר במשרד רואי החשבון סומך-חייקין, גילה עניין רב בגאוגרפיה ובגאופוליטיקה וסייע רבות לתחומים אלה באוניברסיטת חיפה.

יהי זכרו ברוך!

ראש הקתדרה: **שאול חורב** schorev@univ.haifa.ac.il

עריכת לשון: **מרים מילשטיין**

עריכה גרפית והבאה לדפוס: **נוגה יוסלביץ**

הודפס בישראל בשנת 2019

© כל הזכויות שמורות לקתדרת חייקין לגאואסטרטגיה באוניברסיטת חיפה

ISBN 965-7437-76-6

הדפסה: מפעל השכפול, אוניברסיטת חיפה

<http://ch-strategy.hevra.haifa.ac.il>

תוכן העניינים

4	פתח דבר
5	הקדמה
6	דברי הימים
10	חברות צבאיות פרטיות
19	שכירי חרב בשירות "המערב" ומדינות ערב
22	שכירי חרב בשירות רוסיה
28	שכירי חרב בשירות איראן
31	שכירי חרב בשירות טורקיה
34	סיכום והקשר ישראלי
37	מקורות

פתח דבר

מאמרו של ד"ר אנטון ברקובסקי עוסק בנושא שנחקר מעט יחסית, והוא - השימוש בשכירי חרב לשם השגת מטרות מדיניות שונות.

בדרך כלל כאשר נתקלים במונח "שכירי חרב" האסוציאציה הנקשרת למונח זה היא לגיון הזרים הצרפתי שחייליו גויסו מכל רחבי העולם, ומילאו את משימותיהם הצבאיות בתמורה לתשלום כסף/שכר. כפי שמציין כותב המאמר, ההיסטוריה של שכירי חרב היא עתיקת ימים, והיא מלווה את האנושות ואת מלחמותיה ומאבקה מאז היווסדות הציוויליזציות הראשונות, ואיננה תופעה שצמחה רק במאות האחרונות. עם זאת, במהלך השנים השתנו אופיים של שכירי החרב, דרכי פעולתם וצידום כמובן ללא היכר.

ככלל, שכיר חרב הוא חייל אשר נלחם, או מעורב בלוחמה עבור כסף, ללא מניעים אידאולוגיים, לאומיים או פוליטיים. כאשר מייחסים מונח זה לחייל סדיר בצבא לאומי, זהו בדרך כלל מביע עלבון או זלזול. בסוף המאה העשרים עם התעצמותה של תופעת הגלובליזציה והקושי לשייך חברות בצורה חד-ערכית למדינה כלשהי, קמו מספר לא מועט של חברות שמשכירות שירותי לחימה, בעיקר למדינות בעלות מוסדות שלטוניים לא יציבים, הנמצאות בסכסוך עם מדינות אחרות.

האז"ם ניסה להבין את התופעה ולהגדירה ביתר דיוק, וזאת באמצעות הרחבה של אמנת ז'נבה: הוכנסו להגדרה מספר קריטריונים, כגון מקום הגיוס ומטרת הגיוס, השתתפות ישירה בפעולות איבה, הפקת רווח/פיצוי, אי-השתייכות לצד כלשהו בסכסוך, ואי-גיוס או שילוח על ידי מדינה שאיננה צד בסכסוך. למרות ניסיון זה, מדינות רבות, כולל ארצות הברית, לא חתמו על אמנה זו, ולכן ניתן להתייחס לסעיף של אמנת ז'נבה בתור הגדרה בלתי מחייבת ותו לא.

המזרח התיכון ממשיך להיות אזור בלתי יציב, גם אם במלחמת האזרחים שהשתוללה בשנים האחרונות בסוריה נראה כי ידו של הנשיא אסאד היא על העליונה בסיועם של בני בריתו הרוסים והאיראנים. עם זאת, יציאתם של הכוחות האמריקניים מהאזור תיצור במובן מסוים מצב חדש ובלתי יציב. בחלק האחרון של המאמר כותבו מנסה לבחון את ההשלכות שעלולות להיות לישראל מהתגברות פעילותם של שכירי החרב שכבר נמצאים במזרח התיכון, או עלולים להגיע לאזור.

זהו מאמר נוסף של קתדרת חייקין לגאואסטרטגיה הנוגע בבעיות גאואסטרטגיות וגאופוליטיות. במקרה זה המאמר מרחיב את היריעה לגבי שכירי חרב, גם אם הנושא לא נמצא תמיד במרכז השיח הציבורי.

פרופ' שאול חורב, ראש הקתדרה

הקדמה

השימוש בשכירי חרב לשם השגת מטרת שונות (כלכליות, פוליטיות, גאופוליטיות ואחרות) ליווה את האנושות משחר ההיסטוריה, ותועד באזורים שונים בתבל. בהגדרה פשוטה שכירי חרב הם לוחמים מקצועיים ויעילים שמשכירים את שירותיהם תמורת תגמול כספי, נאמנים למי שמשלם את שכרם, ובדרך כלל חסרים מניעים אידאולוגיים, פוליטיים או לאומיים. הם היו ועדיין הינם כלי יעיל בידי לקוחות שונים – אישים, חברות עסקיות ואף ממשלות וארגונים בינלאומיים. במאה ה-20, חרף תקנות וחוקים שהתקבלו בנושא במדינות רבות ובזירה הבינלאומית, ושהגבילו לכאורה את התופעה, היא לא נאסרה כליל ולא נעלמה, אלא התמסדה, התרחבה ואף זכתה לפופולריות יתרה. זאת במיוחד באזורים בעייתיים של מדינות העולם השלישי, הנתונות לקונפליקטים מתמשכים, ושבהן אין מתקיימות הנורמות המערביות של דיני מלחמה, או שהן קשות למעקב והשגחה.¹

רוב שכירי חרב במערב נעשו לתופעה ממוסדת – לחברות צבאיות פרטיות שלעיתים גדלו לממדים של צבאות פרטיים ממש. הם תופעה נפוצה, וחרף התנגדויות רבות מבית ומחוץ, בשירותיהם משתמשים אפילו מעצמות שלא לדבר על האו"ם, שחקניות גאופוליטיות קטנות יותר, או גורמים עסקיים. חברות צבאיות וביטחוניות לקחו על עצמם חלק נכבד של משימות הצבאות הלאומיים הרשמיים. הן זוכות במכרזים ומבצעות שפע פעולות שעליהן יורחב בהמשך. בד בבד עדיין מתקיים השימוש בשכירי חרב זרים, שבמסווה של חברות צבאיות או בתור יחידות לא רשמיות או רשמיות של צבאות מנהלות מלחמות היברידיות.² בנוסף לכך, הגורם המממן את שכירי החרב מונע מאינטרסים מורכבים, נזהר מהתנקשות ישירה מול יריביו ואינו מעוניין להתנהל בהתאם לנורמות המחייבות של החוק הבינלאומי. המזרח התיכון נהיה לאחת הזירות שבהן התופעה של שכירת שירותים צבאיים התרחבה עד לממדים שאי אפשר להתעלם מהם. האחראים לכך: סכסוכים ארוכי שנים על רקע שסעים דתיים, אתניים ועדתיים; המלחמות באפגניסטן ובעיראק; אירועי "האביב הערבי"; קריסת משטרים במדינות כושלות; מלחמות אזרחים בסוריה, לוב, תימן ועוד; היותו של האזור בעל העתודות למקורות אנרגייה

1 כלומר, כאשר אין הכרזה חד-משמעית על מלחמה; לא מתקיימת כניעה רשמית של צדדים או הכרזה על הפסקת אש; לא ברור המעמד של שבויי מלחמה; לא מתקיימים העקרונות של מידתיות התגובות ואיסור הפגיעה המכוונת באוכלוסייה אזרחית, ואין איסור על שימוש בכלי נשק שעלולים לגרום סבל מיותר או הרג המוני. כל אלו משאירים לקונות רבות המאפשרות לשכירי חרב ומפעליהם לתפקד באין מפריע ולא לשאת באחריות משפטית ואחרת.

2 בחיבור הנוכחי המושג "מלחמה היברידי" מתייחס למאבק שאין לו מאפיינים ברורים של סכסוך מזוין קונבנציונלי, אלא מדובר בשילוב של מלחמה קלאסית עם אלמנטים של טרור, תמיכה בבדלנים, תעמולה, מלחמת סייבר, וכן שימוש בכוחות בלתי סדירים, כולל אזרחים. במלחמה מהסוג הזה לגורם החלש יחסית, הלא-מדינתי, יש לכאורה יכולות צבאיות ולא צבאיות שאמורות להתגבר על העוצמה של הצד החזק שמתמשש בכלים קונבנציונליים בלבד.

הגדולות על פני תבל, וצומת בין שלוש היבשות, שבו מצטלבים אינטרסים של גורמים עסקיים וגאופוליטיים המנהלים מאבק על השליטה בעתודות הללו.

לאחר רקע תאורטי-היסטורי על אודות מאפייניהם של שכירי חרב בעבר ובהווה יובא בחיבור תיאור השימוש בהם במזרח התיכון בידי השחקניות הבולטות בו כיום. החיבור יצביע על הרציונל, היתרונות והחסרונות של שכירי חרב, חברות צבאיות פרטיות וצבאות פרטיים עבור המגייסים והמפעילים אותם, בייחוד על רקע היחסים הבינלאומיים המורכבים. בסיכום תועלה הסוגיה של נוכחות שכירי חרב עוינים בקרבת ישראל או בחזיתות הרחק מגבולותיה שבהן היא פועלת, ותישאל השאלה: האם מדובר בתופעה שמדינת ישראל חייבת להתחשב בה, להילחם בה, או ייתכן אף לעשות בה שימוש בזירת הפנים והחוץ?

דברי הימים

ההיסטוריה של שכירי חרב עתיקת ימים, והיא מלווה את האנושות ואת מלחמותיה ומאבקה מאז היווסדות הציוויליזציות הראשונות. הביקוש ללוחמים שמוכנים להילחם לכל המוכן לשלם עבור זאת תמיד היה רב. גם היצע בדרך כלל לא אכזב – מספר לוחמים מקצועיים הנאמנים רק לכסף, ולא ל"מולדת" או איזשהו רעיון אידאולוגי אחר נשאר גבוה ושימש מקצוע פופולרי. את העדות הכתובה לשכירי חרב העתיקים ביותר אפשר למצוא בתוך "אנאבאסיס" (*Anabasis*) מאת קסנופון (*Xenophon*) (מאה 4 לפסה"נ). אז חיילים מערי-מדינה יווניות לקחו חלק במאבק הירושה בפרס בתמורה לשכר והבטחות של הטבות אחרות. בהמשך, שכירים יוונים נלחמו תמורת שכר פרסי נגד אלכסנדר מוקדון, לעיתים נגד חיילים יוצאי אותן הערים שמהן באו. צבאה של קרתגו הורכב כמעט כולו משכירי חרב הטרוגניים ביותר. רומי השתמשה רבות בשכירי חרב שסייעו ללגיונותיה והגנו על גבולותיה תמורת שכר, מתן אזרחות, אדמות ועוד. דבר דומה עשתה האימפריה הביזנטית.

באירופה בימי הביניים, בהיעדר צבאות סדירים וקבועים, הפכו שכירי חרב לכוח הדומיננטי בשפע מלחמות שניהלו ערים חופשיות, נסיכויות ומדינות, אם כי יעילותם הייתה שנויה במחלוקת. תחת להילחם, הם לעיתים קרובות "החליפו צד" תמורת שכר גבוה יותר, או במקרים מסוימים העדיפו שְׁבִי מאשר לחימה במערכות מסוכנות מדי (France 2008). חשוב להדגיש, כי עניין הנאמנות והשכר היו קריטיים, והיעדר תשלום שוטף הוביל לעיתים לקוריוזים. כך ב-1456 המסדר הטבטוני (של אבירים גרמניים) עמד בהצלחה מול המצור על מבצר מריאנבורג (*Marienburg*) שבמזרח פרוסיה שהטילו עליו הפולנים. בתום הקרבות התברר כי למסדר אין מזמנים כדי לשלם לשכירי החרב הבוהמים (צ'כים) ששירתו את חיל המצב במבצר. לאחר סכסוך קצר, בתמורה לשירותיהם קיבלו הבוהמים מהמסדר את המבצר שעליו הגנו... וכעבור זמן קצר הם מכרו אותו לפולנים שנגדם נלחמו.

מתקופת הרנסנס שירתו את רוב שליטי אירופה שכירי חרב זרים משלל אזורים. הם דיברו בשפע שפות, לכן נזקקו למפקדים שידעו כיצד לתקשר איתם, או לשירות מקצועי של מתורגמן שיעביר פקודות מהקצינים ללוחמים. יוצא דופן בולט מצבאות שכירי חרב, שגם שימשו השראה למקימי הצבאות הסדירים הלאומיים של העת החדשה, היו שכירי חרב שוויצרים. הם תפסו נדבך חשוב בשוק, שירתו את מלכי צרפת ואת האפיפיור, ובשונה ממתחריהם השונים גויסו מכפרים אחדים, שמרו על ההרכב האתני ההומוגני, לא נשבו ולא לקחו שבויים, וגם סירבו להילחם נגד שוויצרים אחרים. אולם אפילו לאחר כינון "שלום ווסטפאליה" (1648), שהעניק את הזכות להשתמש בכוח צבאי רק למדינות, תופעת שכירי החרב המשיכה להתקיים. בין הלוחמים המפורסמים של המאות 17–19 היו "אוזי פרא" (*Wild Geese*) איריים שחיפשו הזדמנויות מעבר לאירלנד המורעבת ונתונה לכיבוש בריטי אכזרי. הם שירתו ברוב צבאות אירופה (מפורטוגל עד רוסיה), לעיתים החליפו את נאמנותם, אך תמיד היו כוח אכזר שהטיל אימה, אם לא בשדה הקרב אז לפחות על האוכלוסייה האזרחית.

את המכה הכואבת קיבלו שכירי החרב לאחר המהפכה הצרפתית עם איסור השימוש הגורף בהם בצרפת. בהמשך, נעלמו כמעט שכירי החרב באירופה של המאה ה-19. זה קרה בשל הופעות מדינות לאום וצבאותיהן הסדירים. אולם מעבר לגבולות אירופה המשיכה לשגשג תופעת שכירי החרב. אימפריות קולוניאליות השתמשו רבות בשכירים. יתרה מכך, מקצת מיחידות השכירים היוו חלק רשמי מצבאות המעצמות. לגיון הזרים הצרפתי וחיילי גורקה בצבא הבריטי הוכיחו את עצמם בתור כלי אמין ויעיל בזירות מורכבות (Latzko 1997).

שכירי חרב ממוצא אירופי השאירו חותם בסכסוכים מקומיים רבים. אותם העסיקה סין לצורך דיכוי המרידות בשטחה. כמו כן הם פעלו אצל שליטים מקומיים באזורים רבים במרכז, דרום ודרום-מזרח אסיה, באמריקה הלטינית ובאפריקה. בתום מלחמת העולם השנייה מצאו שכירי חרב רבים מקום להתפרנס בו מעבר לגבולות אירופה – היו אלו בעיקר אנשי צבא מקצועיים שהסתכנו בפשעי מלחמה וחיפשו מקלט במדינות העולם השלישי. הנספח לאמנת ז'נבה שהתקבל ב-1949 ולראשונה אסר את התופעה לא השפיע עליהם כמעט כלל.

תנופה משמעותית של שימוש בשכירי חרב החלה עם תהליך הדה-קולוניזציה משנות השישים של המאה ה-20, דבר שהוביל לסכסוכי גבולות, קונפליקטים אתניים/דתיים/עדתיים, מהפכי שלטון ואף מלחמות אזרחים (Arnold 1999). אחת הדוגמאות הטובות להמחשת התופעה היא ההתרחשויות במדינת קונגו שהשתחררה מהעול הבלגי (לימים "זאיר" ו"רפובליקה דמוקרטית של קונגו"). במדינה זו נלחמו שכירי חרב באכזריות רבה על השלטון ועל אוצרות הטבע של המדינה, וגרמו לרבבות קורבנות תוך שביצעו פשעי מלחמה אכזריים. דוגמה אחרת להשפעת השכירים מתייחסת לתקופה מאוחרת יותר. ב-1978 קבוצת שכירי חרב ממוצא צרפתי, הידועה באפריקה בכינויה "איומים" (*affreux*), סייעה לנשיא של איי קומורה לחזור לשלטון

לאחר הפלתו. בהמשך, במהלך עשור שנים, שימש מנהיג הקבוצה הזו – בוב דינאר (Robert Denard), כראש המשמר הלאומי של המדינה, והצליח לשמור על המשטר הרודני בה, ובה בעת לנהל עסקים רווחיים רבים, בין היתר תוך דיכוי האוכלוסייה המקומית.

שכירי חרב קלאסיים התחילו להצטמצם רק בסוף שנות השבעים עם הקשחת החוקים במדינות שבהן הועסקו, ומספר משפטי ראויה שהובילו למאסרים ארוכים ואף להוצאות להורג, כמו אלו באנגולה (Percy 2007). באותה התקופה, ב-1977, בסעיף 47 של נספח לאמנת ז'נבה מאת הצלב האדום הבינלאומי, הופיעה גם ההגדרה המודרנית הרשמית של "שכיר חרב". היא קבעה שמדובר במגויס (מקומי או מחו"ל) שלוקח חלק בלחימה או בסכסוך מזוין כלשהו במטרה להפיק רווח שעולה על תגמול של חיילים רשמיים המשתתפים בלחימה; שאינו שייך לאומית לשום צד בסכסוך; שאינו חבר רשמי בכוחות המזוינים של כל צד, או שלא נשלח מטעמם (ICRC 1977). מ-1979 ניסו לקדם באו"ם אמנה בינלאומית האוסרת גיוס שכירי חרב, מימונם, אימונם ושימוש בהם. היא נוסחה ב-1989, אך נכנסה לתוקף רק ב-2006, ועליה חתמו 24 מדינות בלבד שהסכימו ליישמה. כמו כן ההגדרה של "שכיר חרב" הספיקה להתיישן, וזאת בשל הופעתן של חברות שהעניקו שירותים צבאיים וביטחוניים באופן חוקי.

הופעת החברה הצבאית הפרטית הראשונה במאה ה-20, שבעקבותיה צמח הענף כולו, מיוחסת למקרה של תימן בשנות השישים, שבה נוהלה מלחמת אזרחים קשה בעקבות הנסיגה הרשמית של הריבון הקולוניאלי – בריטניה – מהאזור. אז נוסדה החברה "Watchguard International". מקימה היה דוד סטרלינג (David Sterling) מייסד יחידת הצנחנים הנבחרת של בריטניה. האיש זיהה הזדמנות עסקית במלחמת אזרחים עקובה מדם בתימן, ותוך שימוש בקשריו האישיים בצמרת הצבא הבריטי ובסיוע של וטרנים הקים חברה פרטית שאימנה את הכוחות הפרו-בריטיים, סיפקה להם ציוד ומזון, הגנה על העורף ועשתה כל דבר אפשרי אחר בתחום תמיכת לחימתה, חוץ מלהשתתף בפועל בקרבות (Kinsey 2007).

בהשראת סטרלינג החלו לצוץ חברות דומות ששירתו צבאות אחרים באופן רשמי, אם כי גם נזהרו ממשימות צבאיות של ממש (לפחות עליון לא ידוע מאחר שהן לא תועדו באופן מסיבי). מסוף שנות השמונים החלו להופיע חברות צבאיות פרטיות מודרניות שפעלו לכאורה בהתאם לחוק, בהזמנת גופים רשמיים, במקצועיות רבה ומבלי להסתבך בפלילים ובפשעי מלחמה בולטים, אפילו תוך ניהול קרבות מזוינים בממדים גדולים. הגורמים שדרבנו את הופעת החברות הללו היו: סיום המלחמה הקרה, צמצום בהיקף הצבאות וכן קריסת מדינות ומשטרים בעולם השלישי ובגוש הקומוניסטי לשעבר וביוגוסלביה, דבר שלווה בסכסוכים מזוינים רבים. הדוגמה הטובה ביותר לחברה צבאית פרטית שצצה באותה תקופה היא "אקזקוטיב אאוטקאמס" (Executive Outcomes) מדרום-אפריקה. החברה הורכבה מאנשי צבא לשעבר שפוטרו ממערכת הביטחון לאחר הפלת משטר האפרטהייד וצמצום הצבא בשנת 1989.

החברה הצטיידה בנשק מתקדם, במכשור חדיש, ואף הפעילה חיל אוויר (מטוסים ומסוקים) לצד נגמ"שים ואף טנקים. הישגיה היו מרשימים: כמה מאות לוחמים תמורת עשרות מיליוני דולרים הצליחו להתגבר תוך שבועות ספורים על שפע גורמים מחרחרי סדר באנגולה ובסיירה-לאון – דבר שצבאות מקומיים וכן כוחות של או"ם ושל יחידות שיטור מערביות לא הצליחו לעשות במשך שנים, ובזבוזו על כך מיליארדים, שלא לדבר על מחיר כבד בחיי אדם ששילמה האוכלוסייה האזרחית (Harding 1997). הביצועים של החברה היו כה משכנעים שאפילו באו"ם שקלו להפעילה במהלך רצח העם ברואנדה (1994), וכן בקונפליקטים עקובים מדם דומים. הרעיון לא קרם עור וגידים בשל התנגדות למתן לגיטימציה לשכירי חרב בעלי עבר מפוקפק בזירה הבינלאומית.

תנופה נוספת של שימוש בחברות צבאיות פרטיות נמשכה בשנות התשעים והאלפיים עם "הפרטת השירותים הביטחוניים" ועליית "הניאו-ליברליזם", בעיקר בארה"ב ובבריטניה, ובעקבותיהן אצל חלק מבעלות בריתן לנאט"ו (Ettinger 2011). המאבק הבין-גושי לכאורה תם, ומעצמות המערב לא מצאו צורך להחזיק צבאות יקרים לשם לחימה בקונפליקטים מקומיים או במאבק בטרוח. ספקי שירותים צבאיים פרטיים אפשרו לחסוך בהוצאות הביטחון וגמישות השימוש בכוחות מזוינים. אפילו המלחמות שניהלה ארה"ב לאחר אירועי 11 בספטמבר (באפגניסטן ובעיראק) והשימוש המסיבי בצבא ארה"ב ושל בעלות בריתה לא צמצמו שימוש בחברות צבאיות פרטיות. להפך – הן הגדילו את רשימת החברות הצבאיות הפרטיות שהעניקו שירותים מגוונים לכוחות הסדירים (Uessler 2008). השימוש בהן אֶפְשֶׁר להקל על הכוחות הסדירים במשימות מסוכנות, ואף לצמצם את הביקורת מבית על השימוש בצבא סדיר לצורכי השגת מטרות לא בהכרח גאופוליטיות אלא כלכליות ואחרות (בעיקר בעיראק, בכל הקשור בהגנת שדות הנפט ומערך התשתיות המשרת אותם).

בהמשך, תופעת הפירטיות המאיימת על חופש השיט (Cullen & Berube 2012) וכן אירועי "האביב הערבי" וקריסה של חלק מן המדינות במזרח התיכון הגבירו עוד יותר את השימוש בחברות צבאיות פרטיות, שכן הן הוכיחו את יעילותן. יתרה מכך, אפילו באו"ם החלו לגייס חברות צבאיות פרטיות לשפע "משימות שלום", כולל טיפול במקומים, שיטור, שמירה על מחנות הפליטים וכוח האדם של הארגון; וכיום הן נוכחות כמעט בכל אזור על פני תבל שבו האו"ם מעורב (Crowe & John 2017). בשירותי החברות משתמש "הצלב האדום" (לשם הגנת עובדיו), ואפילו החברה להגנת הטבע הידועה ביותר בעולם – World Wildlife.

חשוב להדגיש כי עבודתו של צוות החברות לא תמיד כוללת לחימה מזוינת של ממש, לפחות לא באופן רשמי. על פי רוב מדובר ב"קבלני משנה" שבאישור המדינות, מערכות ביטחון שלהן או גופים בינלאומיים, או עסקיים לוקחים על עצמם תפקידים מסוימים של צבאות, חילות

או יחידותיהן האחדות. כדי להבין זאת חשוב לעמוד ביתר פירוט על מאפייניהן, והמשימות שמבצעות חברות צבאיות פרטיות.

חברות צבאיות פרטיות

חברות צבאיות פרטיות (Private military companies) מציעות שירותים בתחום אבטחה או הגנה (של אישים, מתקנים, אמצעי ייצור ועוד), איסוף מודיעין, ייעוץ ביטחוני, תכנון טקטי ואסטרטגי, אימון הכוחות, אספקת שירותים לוגיסטיים ואחרים; כל אלו בין היתר תוך לקיחת חלק פעיל בקונפליקטים מזוינים מחוץ לשטחה של המדינה שבה החברה רשומה (Singer 2008). הלקוחות של חברות צבאיות ממוינות לחמש קטגוריות עיקריות: מעצמות, מדינות קטנות (ובעיקר עניות), גורמים עסקיים, לקוחות פרטיים וארגונים בינלאומיים (כולל או"ם) (Uessler 2008).

משנת 2001 אימצו אמריקנים את דוקטרינת הלחימה שהדגישה ריבוי השימוש בחילות טכנולוגיים מתקדמים (חיל האוויר, חיל הים, מודיעין לווייני) ושל כוחות מיוחדים. את שאר החילות הקרביים בחרו לצמצם, ואת "תומכי הלחימה" הוחלט "להפריט". החלטה זו בישרה את בואו של "תור הזהב" של חברות צבאיות פרטיות. במהלך המלחמות באפגניסטן ובעיראק שמרו על העורף של הצבא האמריקני והבריטי כמעט אך ורק חברות צבאיות פרטיות. הן הקימו בסיסים, תכננו מסלולים, שמרו על מתקנים ואבטחו אישים. החברות שינעו מטענים (תחמושת, מזון, ציוד רפואי ואחר) וכוח אדם. כל זה בין היתר תוך שימוש בחיל האוויר שלהן: מסוקים ומטוסים. היקף השינוע הגיע עד לעשרת אלפים טונות ביום, כלומר בידי חברות פרטיות הופקדו שלל משימות חיוניות בתפעול שוטף של הצבא. הן ביצעו כמעט הכול חוץ מלהיות מעורבות בלחימה הישירה, וקיבלו ממדים של גורם רב השפעה שלא ניתן לזלזל בו, לא מהבחינה הכלכלית ולא הגאופוליטית (Higate 2012).

התעשייה של חברות צבאיות משגשגת. היא מגלגלת עשרות מיליארדי דולרים מדי שנה. הסכום המדויק אינו ידוע, אם כי ניתן להתרשם מהנתונים הבאים: בבריטניה, בהתאם למקורות מפוקפקים, מגלגל השוק של אבטחה ושל חברות צבאיות כ-100–400 מיליארד דולר בשנה (Saner 2016). ארה"ב הוציאה על חברות צבאיות מתקציבה הביטחוני במהלך העשור שבין 2007–2017 כ-250 מיליארד דולרים רק באפגניסטן ועיראק. יתרה מכך, מועסקים בתחום עשרות אלפי עובדים ישירות ומאות אלפים בעקיפין. כך לדוגמה, בתקופות מסוימות עלה מספר המועסקים בחברות צבאיות פרטיות באפגניסטן על מספר חיילי צבא ארה"ב הרשמיים עד פי שלושה, בעוד שבעיראק הם היוו עד 40% מכלל מצבת כוח האדם (Peters et al. 2017). לשם השוואה: בתקופת מלחמת המפרץ הראשונה ב-1990 היחס בין משרתי החברות הצבאיות לחיילי הסדיר עמד על אחד לחמישים בלבד (Jung 2016).

חלק מן החברות הצבאיות הפרטיות עובדות ישירות בשירות משרדי הביטחון (האמריקני או הבריטי) (Department of State, U.S. Agency for International Development, Department of Defense Army). חלקן האחר מועסקות על ידי הפיקודים או יחידות הצבא (Agency of Engineers, Logistics Civil Augmentation Program, U.S. Army Contracting UNICEF, UNHCR, UNDP), חברות אחרות מספקות שירותים לאו"ם ויחידותיו (World Health Organization). התגמול הכספי של עובדי החברות עולה בהרבה על משכורת של חייל בצבא רשמי. מדובר בסכום שנע בין 200 ל-1,200 דולר ליום, בעוד שבצבא ארה"ב מקבלים חיילים בהתאם לדרגה או ותק כ-1,000–4,000 דולר לחודש.

חברות צבאיות מספקות שפע שירותים. עיון בטבלה 1 להלן מסייע להבין על איזה מגוון מדובר. בטבלה מוצג מדגם (לא מייצג) של חברות צבאיות פרטיות, בעבר ובהווה, ממדינות שונות ושל השירותים והמשימות שביצעו ועדיין מבצעות. חשוב להדגיש כי תחום השירותים העיקריים שמספקות חברות צבאיות מודרניות רשמיות נמצא בעיקר באימון הכוחות, מתן שירותים תומכים ואספקת ציוד, מכשור וכדומה, בעוד שחלקן של משימות צבאיות של ממש (כולל מאבק מזוין) אינו רב, לפחות הן לא מובלטות אלא מוסוות תחת קטגוריות אחרות.

טבלה 1: חברות צבאיות פרטיות ושירותיהן הנבחרים

החברה	המדינה שבה רשומה	שירותים שביצעה
Military Professional Resources Inc.	ארה"ב	גיוס כוח אדם מקצועי (רובם יוצאי מערכת הביטחון). הוקמה על ידי יוצאי מערכת הביטחון, מעסיקה יותר מ-300 גנרלים אמריקניים. הלוקוחות המשמעותיים ביותר של החברה – משרדי הממשלה של ארה"ב (משרד הביטחון, המשפטים, הפנים וכו').
DynCorp	ארה"ב	גיוס כוח אדם עבור משימות שיטור בינלאומיות של ארה"ב; לחימה במורדים בפרו; "משימות שלום" בסומליה, ליבריה ודרום סודאן; אבטחת מתקנים בעלי חשיבות אסטרטגית (רזרבות הנפט של ארה"ב) ומשלחות דיפלומטיות.
Blackwater Security Consulting	ארה"ב	אבטחת שדות נפט וצינורות נפט בעיראק.
KBR	ארה"ב	ספקית של צבא ארה"ב בחזית ושל היחידות העורפיות.
Triple Canopy	ארה"ב	אבטחת שגרירויות ארה"ב ברחבי העולם ושל אישים (כולל נשיא אפגניסטן).
Kroll	ארה"ב	ייעוץ וחקירות; אבטחת שיירות אספקה של או"ם.
Global Marine Security Systems	ארה"ב	אבטחה של נתיבי שיט וספינות מפני פירטים וגורמים עוינים אחרים.
Eagle Aviation Services & Technology	ארה"ב	מודיעין מן האוויר.

החברה	המדינה שבה רשומה	שירותים שביצעה
Castle International	ארה"ב	שירותי רפואה צבאית; אימון פרמדיקים; אימון כוחות מיוחדים (לאחרונה בסוריה).
CACI	ארה"ב	שירות של מתורגמנים צבאיים (לעיתים משולב עם חקירת אישים; אסירים, עצורים, שבויים וכדומה).
Titan Corporation	ארה"ב	אבטחת בתי סוהר.
Erinys International Ltd.	בריטניה (איי הבתולה)	אבטחת תשתיות, "ניהול משברים", ייעוץ ותכנון (עיראק, איחוד האמירויות הערביות, דרום-אפריקה, רפובליקה דמוקרטית של קונגו).
Hart Group	בריטניה (איי ברמודה)	אבטחת מערך האנרגיה של עיראק; אבטחת מתקנים רגישים בקניה; אבטחת תעבורה ימית.
G4S	בינלאומית עם מטה בבריטניה	אבטחה של בנקים, בתי סוהר, שדות תעופה; "ניהול קונפליקטים"; מתן שירותי מודיעין, פינוי מוקשים, אימון הכוחות, ליווי שיירות (עם נשק כבד). חברת ענק מעסיקה יותר מ-600 אלף עובדים ב-125 מדינות, מניותיה נסחרות בבורסה, והיא מתרחבת על ידי סיפוח של חברות צבאיות פרטיות אחרות (ב-2008 השתלטה על Armor Group).
Armor Group	בריטניה	טיפול במוקשים באפגניסטן ועיראק, פירוק תחמושת שונה, ואימון הכוחות בתחום זה.
Unity Resources	אוסטרליה	אבטחת שגרירויות; אימון הכוחות באירופה, אפריקה ואסיה; אבטחת בחירות (בלבנון); פינוי תחת אש (בעת אירועי "האביב הערבי" בבחריין).
Groupe EHC	צרפת	אבטחת אישים, הגנת שיירות ומתקנים בעיראק, תימן, לבנון ומערב אפריקה.
Slavonic Corps Limited	הונג-קונג (הוקמה על ידי וטרנים רוסים)	אבטחת מתקנים של צבא רוסיה בסוריה; תמיכה בצבא של הנשיא אסד; אבטחת שדות נפט ותשתיות נלוות. כיום אינה פעילה באופן רשמי – בשל סכסוך עם מערכת הביטחון הרוסית הנהגת החברה נאסרה, אך אנשיה משרתים בחברות רוסיות אחרות.
NKTS Co	דרום קוריאה	אימון הכוחות המיוחדים ומשטרה בעיראק; אימון חיל המשמר בירדן.
RSB Group	רוסיה	התמודדות עם איומי טרור, טיפול במוקשים, מודיעין עסקי, אבטחת ספינות מפירטים במפרצי עדן, גינאה ומלאקה, אבטחת מתקנים בלוב.
Wagner Group	רוסיה	לחימה באזורי סכסוך (סוריה, דרום-מזרח אוקראינה, סודאן, תימן, לוב, רפובליקה מרכז אפריקאית). החברה היא אחת הזרועות הלא-רשמיות של משרד הביטחון והמודיעין הרוסי.
Moran Security Group	בינלאומית, (הוקמה על ידי וטרנים רוסים)	אבטחת ספינות ונתיבי שיט מפירטים וגורמים עוינים אחרים. מבצעים מיוחדים בתחום המודיעין בים, אבטחת נמלים ותשתיות ימיות.
Group 4 Falck	חברה רב-לאומית	שירותי כבאות.

החברה	המדינה שבה רשומה	שירותים שביצעה
Asgaard	גרמניה	אבטחה; אימון כוחות בסומליה ובצפון עיראק ("הפשמרגה" הכורדית).
Unity Resources Group (Middle East) LLC	דובאי	ייעוץ, אבטחה, ניהול משברים, משימות מיוחדות באוויר, זיהוי וטיפול בחומרי נפץ.
Asia Security Group	אפגניסטן	הוקמה על ידי בן דוד של נשיא אפגניסטן – חמיד קרזאי. התמקצה בליווי שיירות בדרום המדינה. הייתה קבלן משנה של DynCorp.
Levdan	ישראל	אימון הכוחות הממשלתיים (צבא ומשטרה) באפריקה; אבטחת אישים.
Defensive Shield Holdings Ltd	ישראל	ייעוץ ביטחוני, אימון כוחות, ניהול קונפליקטים, פינוי מוקשים. ביצוע פרויקטים נרחבים בגאורגיה (כולל אימון כוחות לקראת "מלחמת חמשת הימים" מול רוסיה ב-2008).

מקורות: הודעות עיתונות; אתרים רשמיים של חברות.

בהתאם למיון הבסיסי (Singer 2008) מתחלקות חברות צבאיות פרטיות לארבעה סוגים עיקריים:

1. חברות ספקיות (military provider companies) – מספקות כוח אדם מקצועי שיעודו ביצוע משימות צבאיות ברמה הטקטית, כגון שמירה, אבטחה, ליווי, כולל לקיחת חלק פעיל בלחימה (מאבטחים, שומרים, טייסים, אנשי כוחות מיוחדים או בולשת וכדומה). החברות הללו, כגון Blackwater, או DynCorp פועלות בשטח, ומשיגות תוצאות טובות כאשר מופעלות מול יריבים לא ממשלתיים (כוחות טרוח, מיליציות מקומיות וכדומה). בשל פעילותן השנויה במחלוקת מבחינה משפטית החברות הללו נסגרות לעיתים קרובות, מסתתרות ומסתוות תחת שמות אחרים, מה שלא מונע מהן להמשיך לתפקד.³
2. חברות ייעוץ (military consulting companies) – מספקות שירותי ייעוץ צבאי, תכנון ברמה טקטית ואסטרטגית, ניסוח דוקטרינות ותקנות, אימון מקצועי של הכוחות של שיטות הלחימה ושל מערכות הנשק המתקדם. חברות מסוג זה אינן שונות בהרבה מחברות ייעוץ אחרות, ובדרך כלל אינן נושאות בשום אחריות משפטית, שכן הן מספקות לכאורה רק מידע עבור מקבלי החלטות.
3. חברות תומכות (military support companies) – ספקיות של מוצרים, נשק, מכשור שונה וכדומה לשפע לקוחות, החל מאישים וחברות עסקיות, וכלה למערכות ביטחון של מדינות ואו"ם. הדוגמה הטובה לכך – חברת ה-KBR המתמקצעת בלוגיסטיקה ואספקת מוצרים

3 כך, למשל, חברת Blackwater הפכה לחברת Xe Services LLC ולאחר מכן ל-Akademi. יתרה מכך, לחברה יש מספר חברות בת, כגון Greystone Limited.

מגוונים ובניית מתקנים (לשימוש צבאי, אזרחי ומשולבים) ואחזקתם, הפעלה וטיפול במערכות ממוחשבות וכדומה.

4. חברות אבטחה פרטיות (private security companies) – סוג החברות שמשלב את שלל השירותים הנועדים לאבטחת אישים ומתקנים, והקשר שלהן לצבא לכאורה בולט פחות: "ניהול משברים", "אומדן סיכונים", "ייעוץ אבטחתי, אספקת מאבטחים ושומרי ראש, פינוי מוקשים או חומרים מסוכנים, אימון כוחות משטרה.

מובן שקיימים מקרים שבהם החברה הצבאית מקבלת אופי של צבא פרטי, עם לוגיסטיקה ומודיעין משלה, כלומר מסוגלת לנהל עסק כולל, ובהתאם גם לפעול באופן עצמאי ולא לערב בעסקיה קבלני משנה המסכנים אותה כלכלית או משפטית. בנוסף לכך, קיימת תופעה מעניינת לפיה חברה צבאית נרכשת על ידי תאגיד שקודם לכן לא עסק בשירותים צבאיים גרידא, אלא התמקצע בתחומים קרובים או נלווים. כך למשל נרכשו החברות הצבאיות Titan-i MPRI על ידי התאגיד L-3 Communications. התאגיד שימש בתור הספק החשוב ביותר של מערכות פיקוד, בקרה וקשר קרבי, וכן של תצפיות וניתוח מודיעיני למשרד ההגנה האמריקני, ל-ANSA ול-NASA. ולאחר סיפוח החברות הצבאיות הוא השתלט על כל מערך השירותים שהיה יכול לספק ללקוחותיו.

המעמד החוקי של חברות צבאיות אינו חד-משמעי. ב-2008 הצלב האדום, בשיתוף ממשלת שווייץ, ארגונים חברתיים ומפעילי חברות ביטחוניות וצבאיות פרטיות הקימו איגוד, שבמסגרתו יצאו עם "מסמך מונטרֶוּ על אודות חברות אבטחה וחברות צבאיות פרטיות" (Montreux Document on Private Military and Security Companies) (ICRC 2008). במסמך נוסחו ההתחייבויות של חברות ומדינות המשתמשות בשירותיהן בעת סכסוכים מזוינים. המסמך גם הגדיר לראשונה את טבען של חברות צבאיות פרטיות, כפי שהן ראו אותו בעצמן. דובר ב"גורמים עסקיים... המעניקים שירותים צבאיים או אלו של אבטחה... כולל: אבטחה ושמירה על אישים ואובייקטים...; מתן שירות טכני למערכות צבאיות; שמירה על אסירים; ייעוץ ואימון של מאבטחים וחיילים". כפי שניתן להתרשם, אימצו חברות צבאיות הגדרה עד כמה שאפשר ניטרלית לעסקיהן, וכמעט שלא ניתן לקשרן להגדרה של "שכירי החרב" הקלאסיים של אמנת ז'נבה. ב-2010 אף נוסח על ידי חברות צבאיות פרטיות "קוד ההתנהגות" (ICoCA – The International Code of Conduct), שבו הוצהר על הרצון של החברות להתנהל בהתאם לנורמות חוקתיות, תוך שמירה על זכויות האדם ובשיתוף עם גורמים ממשלתיים ובינלאומיים כגון האו"ם. המסמך טרם זכה בהכרה בינלאומית רשמית. הוא מהווה קומפילציה (ליקוט) של הצהרות, חוקים ותקנות של מדינות ושל האו"ם שעוסקים בכלליות בתחום. יתרה מכך, המסמך כלל לא מחייב את אלו שלא חתמו עליו, וגם אלו שכן חתמו משתמשות בו לצרכים תדמיתיים, בין היתר על מנת לזכות במכרזים העתידיים ובהטבות בנושא הביטוח של כוח אדם המשרת

בהן.⁴ יותר מ-700 חברות מערביות מ-130 מדינות (אך בעיקר אלו אירופיות ואמריקניות – כ-300 במספרן) מצהירות שהן פועלות לפי הקוד שלעיל. את הגושפנקה לאישור הקוד העניק האו"ם, כאשר ב-2012 הוציא מסמך על אודות "קווים מנחים של השימוש בחברות צבאיות פרטיות" (UN 2012), ובו צוטט קוד ההתנהגות כמעט במלואו. אולם חרף כך התעשייה של חברות צבאיות פרטיות עדיין נשארת בתחום האפור של המשפט, והתקנות של או"ם משאירות פריצות רבות (Krahmann 2014) ואין בתחום גורמים מפקחים (Cameron & Chetail 2013). הסיבה העיקרית לכך – חוסר ההסכמה בין המדינות לגבי אישור הפעילות של חברות צבאיות פרטיות.

הפיקוח על שכירי חרב בחברות צבאיות פרטיות לוקה בחסר בכל הרמות (המקומית, הלאומית, האזורית והבינלאומית) וזאת בשל מאפייני "העסק" (Krahmann 2012). הרי קשה לשלוט בתופעה אשר הלקוח, המגייס, המגויס, המאמן, המממן, המבצע וכל שאר מרכיבי החוליה המאפשרים את קיום התופעה, נמצאים פיזית באזורים שונים של תבל, ונתונים לחוק של ישויות גאופוליטיות שונות. מבחינת חוקי המדינות, דיני מלחמה והמשפט הבינלאומי לא קיים איסור מקיף, טוטלי וחד-משמעי של חברות צבאיות פרטיות. היחס של המדינות כלפי התופעה יכול לנוע מאיסור שימוש בכוח צבאי לכל גורם חוץ מהמדינה (כמו בבלגיה), דרך איסור שיש לו יוצאי דופן שהמשטר מאשר באופן לא רשמי כאשר הדבר נוח לו (רוסיה), וכלה באישור עם הסתייגויות מסוימות המפורטות בתקנות וחוקים (ארה"ב).⁵ מקצת המדינות אינן חתומות על אמנות של האו"ם ונספחי הצלב האדום בנושא, ומתנגדות לכל ניסיון להכתיב את מדיניותן בתחום (הדוגמה הטובה לכך היא שוב ארה"ב). ההסכמה היחידה בין המדינות בנושא של שכירי חרב נוגעת לכך שהם לא מוגדרים בתור חיילים רשמיים, ולא חלים עליהם זכויות של שבויי מלחמה. עם זאת, גם כאן קיימות הסתייגויות. כוח אדם שמשרת את החברות הצבאיות הפרטיות, לפחות אותו כוח שאינו לוקח חלק בלחימה יזומה, אינו יכול להיכלל בהגדרה הקלאסית של "שכיר חרב". כך זכויותיו הבסיסיות אינן יכולות להישלל רק מפני שהוא מבצע את עבודתו, ועושה זאת עם מידה לא מבוטלת של מוסריות, לעיתים קרובות נגד גורמי טרור וכוחות מחרחרי סדר (Malešević 2019).

4 בהקשר זה משחקות חברות ביטוח (המערביות כמובן) בתור סוג מסוים של משגיח הקפדני ביותר על פעילות של חברות צבאיות. אם ימצאו הסוכנים חריגות בפעולות של המבוטח במסגרת המשימות שהוטלו עליו, או בהנחיות שניתנו לו על ידי החברה, הפיצוי לא ישולם, וייתכן בירור משפטי שיוכל להזיק רבות למוניטין החברה ולעתידה הכלכלי. עם זאת, ברור שהאינטרסים של חברות ביטוח הם כלכליים, ואינם עומדים מאחוריהם הרצון לשמור על הנורמות המוסריות, החוק הבינלאומי או על "טוהר הנשק" של הלוחמים.

5 כל חברה שרשומה בארה"ב, שעוסקת במתן שירותים צבאיים ושמעוניינת לספק אותם לממשלות זרות, חייבת לקבל אישור של מחלקת המדינה או של משרד ההגנה. עם זאת, אם מדובר בלקוח פרטי, או גורם עסקי כלשהו מחו"ל, האישור אינו דרוש. במקומו דואגים מחלקת המדינה או משרד הביטחון לערוך "מפגשי ייעוץ" לחברות, שבהם דואגים להזהיר מהשלכות אפשרויות של עיסוק בסוגיות מפקקות שעלולות לגעת בביטחונה הלאומי של ארה"ב.

כך או אחרת, הטענות הבולטות נגד פעילות של חברות צבאיות פרטיות נשמעות בעיקר מכיוון של גופים משפטיים וארגונים חברתיים מהצד השמאלי של הקשת הפוליטית, ומתרכזות במספר סוגיות שיפורטו להלן.

- התנגדות האוכלוסייה המקומית לנוכחות של כל כוח זה, בייחוד אם לא קיימים המסגרת החוקית, הנורמות המחייבות והפיקוח ההדוק על הזרים. הפן השני של ההתנגדות מופנה לשכירי חרב של "הבעל הקולוניאלי לשעבר", כאשר הכוחות המזוינים של מעצמות קולוניאליות נוכחים באזורים שזכו זה זמן רב בעצמאות, ולכאורה שוללים את העצמאות הזאת. כמו כן קיימת התנגדות ל"נאו-קולוניאליזם" מהסוג החדש, כאשר חברות צבאיות פרטיות משמשות בתור כלים שלו, וזאת מבלי לספק לקולוניות אפילו את התנאים הבסיסיים כפי שאדונים קולוניאליים קלאסיים לעיתים קרובות עשו (Zabci 2007).
- התנגדות בשל מאפייניהם התרבותיים הבעייתיים של שכירי חרב, שכן לא פעם דובר על עבריינים ואף פושעי מלחמה. בין אלו נמנים בין היתר הוטרנים בעלי היסטוריה שנויה במחלוקת. כך לדוגמה, החברה האמריקנית Blackwater גייסה לשורותיה בעיראק כ-50 וטרנים מצבא צ'ילה, חלקם הוכשרו בתקופת החונטה של פינז'שה, ולפי הודעות העיתונות, שנויות במחלוקת כי ייתכן שלקחו חלק בפשעים של המשטר. האשמות דומות הועלו נגד Hart Group הבריטית בשל גיוס לשורותיה של וטרנים סרביים. Armor Group הבריטית העסיקה מפקדי מיליציות אפגניות (שבתקופת שונות נלחמו גם מול סובייטים וגם מול אמריקנים). כפי שיפורט בהמשך, רוסיה ואיראן מגייסות ישירות ובמסגרת חברות צבאיות "שכירי חרב" בעלי רקע מפוקפק.
- בחברות פרטיות משרתים יוצאי המדינות שמתנגדות לקונפליקטים מזוינים שבהם אזרחיהן או אזרחיהן לשעבר מעורבים, שכן הדבר עלול לערב את המדינה בסכסוך, או לגרום לה בעיות אחרות בזירה הבינלאומית, ו/או לפגוע באינטרסים הכלכליים שלה. כך, למשל, שירתו בעיראק "שכירים" יוצאי הלגיון הזר הצרפתי שהועסקו על ידי חברה צבאית פרטית Groupe EHC, וזאת חרף ההתנגדות הרשמית של צרפת למלחמה. חברת Erenys השתמשה בעיראק בשירותיהם של שכירים רוסיים, וזאת על רקע התנגדותה של רוסיה לפלישה אמריקנית, ועל אף הנוכחות של חברות צבאיות פרטיות רוסיות במדינה שהתחרו באלו המערביות, והיו בעלי אינטרסים בשוק הנפט המקומי.
- גיוס של כוח אדם לא מספיק מאומן, שפעילויותיו עלולות לגרום לקונפליקטים לא רצויים וקורבנות מיותרים. הדוגמה הידועה לכך היא העסקת יוצאי מדינות דרום-מזרח אסיה בעיראק על ידי חברת Blackwater, וזאת במקום כוח אדם אמין יותר – יוצאי יחידות מובחרות של מערכת הביטחון האמריקנית. האירוע התרחש בסוף מרץ 2004, כאשר ארבעה משרתים של החברה היו אמורים לספק אביזרי מטבח ליחידה אמריקנית בפאלוג'ה. אנשי החברה לא התמקצעו מספיק בסביבה המורכבת, לא הצטיידו בנשק

מתאים וברכבים ממוגנים, טעו במסלול התנועה שלהם, הסתכסכו עם האוכלוסייה המקומית, דבר שנגמר ברצח אכזרי שלהם ותצוגת ראויה של גופותיהם. סיקור תקשורת נרחב שייחס למשרתי החברה שייכות לצבא ארה"ב (לבשו מדי צבא ארה"ב אופייניים) הוביל לתגובה מוגזמת של החברה ושל המדינה: מאות קורבנות בקרב האזרחים כפעולת תגמול, תגובת נגד של עיראקים מקומיים, והקשחה נוספת של התנהגות משרתי החברה כלפי האוכלוסייה, מה שלא הוסיף שקט באזור בפרט, ובמדינה השסועה בכלל.

- גיוס זרים חסרי אזרחות אמריקנית לשורות חברות צבאיות פרטיות (שמהווים לעיתים עד 60%-80% של מצבת כוח אדם) מעצים לכאורה את השסעים הסוציו-אקונומיים, הפוליטיים ואף אלו המגדריים בחברה (Eichler 2014). ניתן להתייחס לסוגיה הזו עם סקפטיות מסוימת, אך חשוב להדגיש כי האשמות מסוג זה הן בעלות השפעה גדולה בשיח הציבורי בארה"ב; ובהתחשב בעובדה שחברות אמריקניות הזוכות במכרזים ביטחוניים יתקשו לא לגייס זרים, היא כנראה המשמעותית ביותר גם לגבי עתיד הענף כולו.

- חברות צבאיות מחמשות ישירות או בעקיפין את הכוחות המקומיים, שבתורם הופכים לגורם מחרחר סדר. זה נובע בעקבות צרכים עסקיים, וכן כדבר מכוון תוך ניהול מלחמה. במקרה הראשון ניתן להיזכר בדוגמה הבאה. חברות צבאיות פרטיות מערביות רגישות מאוד לאבידות, ולא רק בגלל המחיר הכבד בכוח אדם שנחוץ לשמור עליו, אלא גם בשל עלויות ביטוח מזנקות וכן השכר העולה בהתאם לרמת הסיכון. כדי להתמודד עם אבידות פוטנציאליות רבות העסיקה חברת Erinys בצפון עיראק כ-15,000 כורדים וערבים לשם אבטחת שדות וצינורות נפט. בכך גם חסכה בעלויות, שכן לעומת איש מקצוע מערבי ששירת את החברה קיבל כוח אדם מקומי אחוזים בודדים של "שכר מערבי" מקובל. כתוצאה מכך התהווה כוח חמוש רב עוצמה בשטח, דבר שהוסיף עוד אילוץ במאבק בין הצדדים במדינה המפולגת (Chatterjee 2004). במקרה השני, שכירי חרב רוסיים בסוריה תועדו במצבים של יחסי ידידות עם חיזבאללה וכוחות אחרים התומכים במשטרו של אסד ובמאמצים האיראניים לייצב את החזית השיעית האחידה במדינה. הכוחות הפרו-איראניים הללו נהנו מנשק רוסי, ואף ממערכות מתוחכמות מתקדמות שזלגו לידיהם באין מפריע (Visser 2018).

- שימוש פוטנציאלי בחברות צבאיות על ידי גורמים שונים (כולל מדינות) למטרת "מבצעים שחורים" (Black ops) – שלל פעילויות חשאיות או לא חשאיות, כולל חיסולים, טיהורים, חקירות (עם עינויים), שמירה על אסירים, עצורים או מעוכבים, הפקת מודיעין שדה, ושאר מבצעים שמופנים נגד מטרות שונות (צבאות, מיליציות, ארגוני טרור, גורמים עסקיים או גורמי פשיעה אזרחים) ושלא מעוגנים חוקית ו/או דורשים שימוש לא פרופורציונלי בכוח מזוין. דבר זה לכאורה מאפשר לשמור על "טוהר הנשק" של צבאות סדירים, לא לערב שירותים חשאיים ישירות, ולחמוק מאחריות והשלכות לא רצויות בתחום היחסים

הבינלאומיים והמשפט הפלילי והבינלאומי (Scahill 2010; Sherman & DiDomenico) בכלא "אבו-גרייב" לא יוחס בסופו של דבר לצבא ארה"ב אלא לשתי חברות פרטיות שניהלו את הכלא: Caci ו-Titan. בעקבות זאת, רק שני חיילים סדירים של ארה"ב הואשמו ונמצאו אשמים. בתורן, החברות יצאו מהפרשה נקיות אחרי "חקירה פנימית" שניהלו, שכן לא היו נתונות לסמכות של שום בית משפט מאחר שהמדינה העיראקית החדשה טרם התגבשה (כמו גם חוקיה).

- השימוש בחברות צבאיות נהיה נפוץ ב"מלחמות היברידיות" (Anghel & Chifu 2017), כלומר במסגרת פעילויות שבהם הכוח התוקף אינו משתמש בטקטיקות לחימה, פלישה וכיבוש קלאסיות, אלא מרבה באלו "הא-סימטריות", כולל מבצעים חשאיים, מבצעי חבלה, תמיכה בכוחות הבדלניים של היריב וכדומה. הפעלת חברות צבאיות במסגרת לחימה שכזו מוכיחה את יעילותה. עם זאת, מדובר בשני צדדים של אותו המטבע, שכן לא רק צד אחד מסוגל לקדם מלחמה כזו – גם בכוחם של היריב או היריבות לאמץ שיטות דומות. מכאן עולה הסוגיה הבאה: שימוש יתר בחברות צבאיות עלול להקרין על מערכת היחסים הבינלאומית הגלובלית, ואף קיים הפוטנציאל למוטטה, שכן לא קיים כיום המענה המקובל להתייחסות של תקיפת חברות צבאיות פרטיות על ידי חברה אחרת, או על ידי כוחות סדירים של המדינה, או בשילוב שלהן עם צד נוסף בזירות השונות (Spearin 2018). לכאורה, חברה צבאית אינה הגורם שמעמדו עוגן בחוק הבינלאומי; ולתקיפתו, השבתו או הברחתו אין משמעות של מעשה עוין שפירושו מלחמה. מצד שני, חלק נכבד של חברות צבאיות (בעיקר אלו המערביות) עובדות בהתאם לחוזים עם משרדי הביטחון הרשמיים, או עם גופים בינלאומיים מוכרים, ולכאורה זכאים להגנה ולמעמד הראוי; וזאת לעומת אותם שכירי חרב שדווקא משרתים את הצדדים עם מוניטין טוב פחות (לקוחות עסקיים או משטרים), אך מבצעים אותן המשימות (למשל עבור רוסיה, איראן, או טורקיה). סוגיה הרבה יותר מורכבת הם המקרים של קידום אינטרסים רחוקים מאוד מנורמות מערביות מקובלות של העסקת שכירי חרב וחברות צבאיות (פעילות טרוך, יצוא מהפכות, תמיכה בבדלנים, סיוע בפשיעה מאורגנת ועוד). אולם גם כאן לא קיימת בהירות חד-משמעית בהתאם לחוקים המקומיים והבינלאומיים. מדובר בתחום פורה ביותר של "סטנדרטים כפולים", דבר שמורגש על ידי שכירי חרב מחד גיסא (Brewis & Godfrey 2018), ונמצא במוקד המאבק הגאופוליטי בין מדינות ומעצמות המשתמשות בשירותיהם מאידך גיסא, כמו למשל במקרה של המאבק בין רוסיה לארה"ב (Rumer et al. 2018). תוך התבוננות בחילופי האשמות עלול להיווצר הרושם שמה שמותר בהפעלת חברות צבאיות למעצמה, אסור לכאורה לכוח גאופוליטי חלש יחסית; כמו גם הפעלת החברה נגד הצד חלש לעיתים יכולה להתפרש כדבר הכרחי וראוי, ולעיתים ההפך הוא "הנכון".

- האזורים שבהם החברות מועסקות נמצאים על פי רוב במדינות העולם השלישי הנתונות במשבר. בהן קשה ביותר לעקוב אחר ביצועים של "שכירי חרב", ולמנוע את שימוש היתר שלהן בסמכויותיהן ובכוחן המזוין. הדוגמה ל"צבא פרטי" הידוע לשמצה שזכה במוניטין הרע ביותר בעניין היא חברת ה-Blackwater, שלטענת גורמים אחדים אף ביצעה פשעי מלחמה בחסות משרד הביטחון האמריקני בעיראק ובאפגניסטן (Palmer 2018).
- ישנה בעיה של מעקב אחר השימוש בתקציבים שניתנים לחברות צבאיות פרטיות, שכן לא ניתן לבדוק את כל השרשרת התשלומים, בייחוד לנוכח שימוש רב במזומנים. כלומר התחום של חברות צבאיות משאיר פריצות רבות לפלילים בתחום הפיננסי, דבר שהיה אפשר לכאורה למנוע ביתר קלות לפני "הפרטת מערכות ביטחוניות" (Bures & Carrapico, 2018).

כפי שהיה ניתן להתרשם, הסוגיות שמעורר השימוש בחברות צבאיות מורכבות ואינן חד-משמעיות. חסרונן בתחום המוסר והמשפט בולט. אולם בהסתכלות מנקודת המבט המעשית ברור כי יתרונות בלתי מבוטלים מוסתרים מאחורי החסרונות המשפטיים, המוסריים והאתיים. היעדר ביורוקרטיה מיותרת ופיקוח, חוסר משפטיזציה, עלויות נמוכות מאלו של צבא סדיר, בייחוד בהתחשב בעלות נלווית של כוח אדם (ביטוחים, תשלומים למשפחות וכדומה), ביצועים נראים לעין, הנכונות להשתתף במשימות רגישות בכל רחבי תבל עם מוכנות מיידית ובהזמנת לקוחות שונים – כל אלה מדרבנים שגשוג של חברות צבאיות. אין כל סימן לעצירת התופעה, דבר שנראה היטב מדוגמתו של אזור מזרח התיכון, שבו מופעלים בו זמנית שפע סוגים של שכירי חרב, חברות צבאיות וצבאות פרטיים הנפוצים בעולם המודרני. להלן תינתן התייחסות למספר כוחות גאופוליטיים עיקריים שהפעילו את השכירים באזור בעבר, וממשיכים לעשות זאת כיום.

שכירי חרב בשירות "המערב" ומדינות ערב

השימוש בשכירי חרב זרים תמיד היה נפוץ במזרח התיכון, אם כי בצורות מגוונות ותחת כינויים שונים: חיל הניצ'ארים של האימפריה העות'מאנית (בעיקר נערים סלאביים שנלקחו ממשפחותיהם על מנת לשרת את הסולטן ביחידת העילית שלו); ממלכים בשירות שליטים ערביים (בעיקר יוצאי שבטים אפריקניים); לגיון הזרים הצרפתי שבו שירתו נציגים של עשרות לאומים, קבוצות אתניות ודתיות ושפעל בשפע זירות (ממרוקו עד "הודו-סין"); אנשי צבא ובולשת בריטיים שסייעו לחלק מהממלכות הערביות במפרץ הפרסי להתמודד מול איומים מגוונים (תימן, קטר, בחריין, עיראק, ירדן ועוד); פקיסטנים שאימנו את צבא סעודיה, את המשמר הלאומי שלה, וסיפקו לבית המלוכה שירותים מגוונים אחרים. אותם הפקיסטנים (כ-2,500 במספר) גויסו על ידי בחריין לתפקיד השיטור במדינה על רקע אירועי "האביב הערבי", קרי לצורך דיכוי האוכלוסייה השיעית "המתמרדת". ניתן להמשיך לתאר הרבה מעבר

לכך, אולם מיותר. הצגת הדוגמאות לעיל נועדה להמחיש שהעירוב המוזר בתת-הכותרת אינו טעות, אלא עובדה היסטורית שמתגלמת גם בהווה. המזרח התיכון תמיד היה נתון לכיבושים, התקשה להתקיים ללא פטרון, או סיוע חזק לסוגיו השונים מבחוץ. ואפילו כאשר מדינות האזור קיבלו לכאורה עצמאות, הן הושפעו רבות ממעצמות (ששמרו על אינטרסים משלהן) והזדקקו לסיוע שהגיע בעיקר מ"המערב".

חרף התמהיל שבכותרת חשוב להבחין בין השירותים והמשימות שמבצעות חברות צבאיות מערביות עבור ממשלות המערב, לבין אלו שהן נותנות למשטרים מקומיים ו/או עבור לקוחות פרטיים. כמו גם הכרחי להבדיל בין שכירי חרב מקומיים לבין אלו שמולדתם לא באזור, אך הם פועלים עבור אדוניהם או חברות מקומיות לכאורה. האבחנות הללו מאפשרות לעסק של שכירי חרב, חברות צבאיות ומזמיני שירותיהם לשגשג בלי התערבות משמעותית של מערכות צבאיות, דיפלומטיות או משפטיות אזוריות ובינלאומיות.

אחד הביטויים המודרניים של התערבות המערב באזור הוא חברות צבאיות פרטיות שהחלו לצוץ אחרי אירועי 11 בספטמבר, המלחמה באפגניסטן ומלחמת המפרץ השנייה, עם התבססות ארה"ב בעיראק וגם אחרי הנסיגה ממנה. זאת כאשר במקום צבא הוסמכו לפעול במדינה שמונה חברות צבאיות פרטיות (בעיקר כדי לאמן כוחות מקומיים ולייעץ להם). כדי להמחיש באיזה גודל של צבא שכירים מערבי דובר, ניתן להשתמש בדוגמה הבאה. ב-2007 הגיע מספר אנשי החברות הצבאיות בעיראק לכ-120 אלף נפש (Icenberg 2009). בנוסף לכך אלפים הופעלו באפגניסטן, סומליה, סעודיה, איחוד האמירויות הערביות, כווית ותימן. רוב מוחלט של החברות שעבדו ועדיין עובדות בהתאם לחוזים עם משרדים ממשלתיים לא הורשו להשתתף במשימות צבאיות לצד יחידות צבאיות, לפחות לא בכוונה תחילה ולא באופן רשמי. סיבת העסקתן הייתה בעיקר כלכלית, התמקדה בשירות העורף ונועדה גם למזער אבידות בקרב לוחמים רשמיים של מערכות הביטחון במשימות שגרתיות, כגון שמירה, פינוי מוקשים, ליווי שיירות ואבטחת מתקנים ואישים. כל זה לא מונע מהסגל של אותן החברות לאחר תום החוזים להתגייס לשורות שכירי החרב שממנות חברות צבאיות מקומיות, שאינן רשומות במדינות המערב, אך לעיתים קרובות מהוות שלוחות של חברות צבאיות פרטיות אירופיות או אמריקניות ומשרתות את השליטים המקומיים. לא מן הנמנע, כי האינטרסים של המשתמשים בשירותי שכירי חרב לעיתים קרובות תואמים את אלו של ממשלות המערב. כלומר, ייתכן שאפילו ללא העסקה רשמית של משרדי הביטחון יבצעו צבאות פרטיים של שליטי ערב את המשימות שנחוצות ומבורכות במסגרת דוקטרינות ביטחוניות של המערב. כך או אחרת, בארה"ב ובמדינותיה כלפי המזרח התיכון נרשמה לאחרונה התפתחות מעניינת תוך שימוש בחברות צבאיות. עלו הטענות, כי בארה"ב בהנהגתו של הנשיא טראמפ עומדים לאמץ פרקטיקה נרחבת של העסקת צבאות פרטיים במקום צבא, במקביל לו ובשיתוף עם גורמים מקומיים (חברות צבאיות פרטיות ערביות ומיליציות פרו-מערביות). כל אלו ישמשו למטרת

ניהול משימות לחימה בגורמים מחרחרי סדר ומאבק בטרור. על כך לכאורה מצביעה הופעתו המחודשת בדרגים הגבוהים בווינגטון של מקים חברת Blackwater הידועה לשמצה (Kirsch 2018). בינתיים אין לשלול על הסף שזו הייתה אחת האופציות לפתרון סוגיית יציאת ארה"ב מסוריה, אפגניסטן ושאר הנקודות החמות במזרח התיכון, אך בינתיים קשה לומר מה אכן יצא אל הפועל, ובאיזו מסגרת תופעלנה חברות צבאיות פרטיות, אם תופעלנה.

בכל מקרה, במדינות ערב ניסו לחקות את מודל חברות צבאיות פרטיות מערביות. אם חברות מערביות הרבו להעסיק כוח אדם לא בהכרח קרבי, הרי במדינות מזרח התיכון היו ועדיין מעוניינים דווקא ביחידות מזוינות של ממש, שמשוגלות להילחם בשטח ביעילות ומבלי לייחס יותר מדי חשיבות לאמנות בינלאומיות ולשמירה על "חוקי מלחמה". ואכן האירועים של "האביב הערבי" שבהם השתתפו בלחימה שכירי חרב שגויסו על ידי כל הצדדים הוכיחו שמדובר בכלי יעיל, ודווקא ידם של שכירי חרב מערביים הייתה על העליונה, בעוד שהכוחות האפריקניים, המרכז אסייתיים ואחרים הובסו במהירה. הדוגמה הטובה לכך היא המקרה של הפלת משטרו של קדאפי בלוב, שבו לקחו חלק שכירים צרפתיים (Michaels 2012).

מדינות ערב ייסדו מספר חברות משלהן, או בשיתוף עם אלו המערביות. אלו המצליחות ביותר נוסדו בדובאי, כגון Unity Resources Group (Middle East) LLC. עם זאת, רוב החברות המקומיות במזרח התיכון נעזרות בכוח אדם מערבי או בחברות צבאיות פרטיות מערביות, אם כי מסוות זאת במידה שונה של הצלחה, כמו למשל חברת Blackwater לדורותיה וגרסאותיה, שמשפיקת שפע שירותים לשליט של איחוד האמירויות הערביות כבר שנים ארוכות (Icenberg 2017). חברות צבאיות מערביות מאמנות את הצבאות המקומיים, וחלק משכירי החרב אף משרתים בפועל בצבאות ערב. הדוגמה הטובה לכך – צבא של איחוד האמירויות הערביות, אשר שכיריה מקדמים את שאיפותיה של אבו-דאבי בתוך המדינה ומעבר לגבולותיה, לאחרונה בעיקר בתימן (Wood 2018). אפילו היותם של שכירי חרב זרים ביותר לתרבות האסלאם לא מונעת גם מסעודיה להעסיק אותם למטרותיה. כך, כאשר בחזית התימנית נדרשו חיילים מקצועיים, גייסה ריאד כ-800 שכירים מקולומביה (Saner 2016). לאחרונה אף דווח כי חברות אמריקניות אחראיות לשפע סיקולים ממוקדים בתימן בהזמנת איחוד האמירויות הערביות וסעודיה. ייתכן שבמשימות הללו השתתף אפילו לוחם כוחות מיוחדים ישראליים לשעבר (Roston 2018). יתרה מכך, הופיעה ידיעה שלפיה כוחות של שכירי החרב השתתפו במשימה אומנו בבסיס של צה"ל בנגב (MEMO 2018a).

באיחוד האמירויות הערביות ובסעודיה מרבים להעסיק גם שכירי חרב אזוריים. גיוס ערבים סונים שלא במסגרת חברות צבאיות אלא ישירות, ושליחתם לחזיתות החמות התחילה וזכתה בפופולריות במהלך הלחימה בסוריה ובעיראק, המשולבת בתופעת ההתפשטות של דאעש ("המדינה האסלאמית"). בקרבות השתתפו עשרות אלפי "שכירים" מכל הצדדים המעורבים,

בעיקר על בסיס אתני-אזורי, עם תגבורת רבה של נתיני חו"ל – כ-30 אלף לוחמים רק לצידה של דאעש מכ-100 מדינות (RT 2016). בהקשר האחרון חשוב לא רק מספר הלוחמים, אלא עתודת הגיוס הגדולה ומנגנון הגיוס המהיר ומתואם היטב – דבר שהעניק יתרונות טקטיים ואסטרטגיים בניהול צבא שכירי החרב. יתרה מכך, עתודות הגיוס של ערבים סונים נשארו גם אחרי המכות הקשות שנחל דאעש בשנים האחרונות. ואכן, בנוסף לגיוס שכירים ממדינות המפרץ, סורים ועיראקים נוספו לאחרונה לעתודת כוח האדם שבטיים ערביים-מוסלמים מצ'אד, ניגר (MEMO 2018b) וסודאן (Aboufadel 2017). גם אלפי תימנים נשכרו על ידי סעודים על מנת להגן על הגבול של הממלכה מפני המורדים החות'ים (MEA 2017).

לצד לוחמים ממדינות שכנות שלקחו חלק במאורעות, ושהגיעו לסוריה ועיראק בעיקר ממדינות המפרץ (ומומנו על ידן) (Benson 2017), חשוב להדגיש גם את יוצאי מדינות המערב – על פי רוב נוער סוני-מוסלמי מצרפת, בריטניה, הולנד, גרמניה, שוודיה ושאר מדינות האיחוד האירופי, שלא לדבר על אלו האמריקנים והאוסטרלים, שהתפתו לאידאולוגיה קיצונית, ו/או "תמריצים" שהציעו להם (שכר, עבדים, שפחות מין, הטבות אחרות). לא מיותר להזכיר את שכירי החרב שהיגרו למערב מאזור צפון הקווקז הרוסי או מדינות אסיה התיכונה הפוסט-סובייטית, ושהתנדבו להילחם באסד ובתומכיו הרוסים לצידה של "המדינה האסלאמית" ולצד ארגוני טרור נוספים (Krasinsky & Mashko 2018). בהקשר האחרון יודגש, כי הנוכחות הרוסית בסוריה הוסברה בין היתר על ידי הצורך להילחם באנשי הטרור ממוצא רוסי שהופיעו בסוריה, ובה ויכלו להצטייד בניסיון כדי להילחם ברוסיה ובאינטרסים של מוסקבה כאשר יחזרו למדינת מוצאם, או יבצעו את זממם גם מעבר לגבולותיה.

אולם לרוסיה לא חסרו אינטרסים אחרים, כמו גם שכירי חרב משלה, שלקחו חלק פעיל בלחימה בסוריה ובנקודות חמות אחרות במזרח התיכון ומעברו. על כך יפורט בתת-הפרק הבא.

שכירי חרב בשירות רוסיה

לרוסיה היסטוריה ארוכה של שימוש בשכירי חרב בתקופה המודרנית, אם כי השימוש הזה היה ועודנו מוסווה. בתקופה הסובייטית דאגו במוסקבה לשלוח את "היועצים" שלה למדינות העולם השלישי כדי לקדם מאבק ביריב הקפיטליסטי-אימפריאליסטי במסגרת "המלחמה הקרה", ובו זמנית להעצים את השפעתה בעולם. אחד האזורים ששפע ב"יועצים" כאלו היה המזרח התיכון. רק במצרים בעת שלטונו של נאצר נכחו במדינה (על בסיס רוטציה) 30–50 אלף חיילים, קצינים ואנשי מודיעין סובייטים. מעמדם הרשמי היה "תיירים" או "מתנדבים" (Rubinstein 2015). לאחר התקרבותה של מצרים לארה"ב והסכם שלום עם ישראל גורשו היועצים הסובייטים מהמדינה, אך הם לא נשארו מובטלים. הנוכחות הסובייטית תמיד נשמרה בסוריה של חאפז אסד, שלא לדבר על חלק ממדינות אפריקה הנתונות במשבר מתמשך

בתקופה הפוסט-קולוניאלית, שבהן ניסתה מוסקבה לייסד משטרים פרו-סובייטיים. יתרה מכך, במוסקבה שלחו למדינות הללו גם את "היועצים" של בעלת בריתה הקרובה ביותר – קובה. בתמיכה נרחבת של הלוגיסטיקה והמודיעין הסובייטיים ביצעו קובנים משימות מגוונות ונחשבו לכוח בעל ביצועים טובים בשטח (Glejises 2006).⁶

עם קריסת ברה"מ שכירי חרב רוסים לא נעלמו, אך במקום המאבק הבין-גושי הפעילו אותם במאבקים בתוך רוסיה או במדינות יוגוסלביה המתפרקת. אותם הפעילו לא רק המדינה או מערכות הביטחון שלה אלא גם גופים אינטרסנטיים אחרים, כולל אוליגרכים רוסים והאליטות הפוליטיות החדשות שצצו במרחב הפוסט-סובייטי. שכירי חרב רוסים לקחו חלק בלחימה בצ'צ'ניה, ביוגוסלביה לשעבר ובמדינות אסיה התיכונה. חרף העובדה כי ברוסיה גיוס שכירי חרב אסור על פי חוק, זה לא מנע בעבר ולא עוצר היום את השימוש בהם ובחברות צבאיות פרטיות לצורכי ניהול מלחמותיה. עד שבע שנות מאסר אפשר להטיל על שכירי חרב שלוקח חלק בקונפליקט מזוין, ועד שמונה שנות מאסר על מי שמממן, אימן או גייס אותו. אולם את העונש הזה מקבלים על פי רוב המעטים שלא הסדירו את פעילותם בהתאם לחוקים הלא-כתובים של המציאות הרוסית בעידן של פוטין.

מאז סוף שנות התשעים, בעקבות יוזמה של חברות ענק בתחום הפקת מקורות האנרגיה הנמצאות בבעלות המדינה, או בשליטה שלה, ומנוהלות על ידי אוליגרכים (כגון "Rosneft" ו-"Gazprom") נוסדו ברוסיה החברות הצבאיות הפרטיות הראשונות. במהרה חלה עלייה במספר חברות אבטחה פרטיות ושונה מעמדם החוקי. הן שמרו על מתקנים, תשתיות ועצם הובלת התוצרת. כמו גם היו אחראיות על אבטחת אישים וביצעו משימות אחרות (כולל הפקת מודיעין, המאבק במתחרים וריגול עסקי). כוח האדם ששירת בחברות נמנה בין יוצאי יחידות עילית של מערכת הביטחון, משרד הפנים והמודיעין. אנשים אלו לא בחנו באמצעים ובתמורה לשכר מכובד אלא הראו את יכולותיהם המקצועיות בעילות רבה. צבאות פרטיים של אוליגרכים הפכו לתופעה נפוצה במדינה, ובדרך כלל שיתפו פעולה עם זרועות הביטחון הרשמיים שלה, שכן יצאו מהם ונהנו מחסינות מסוימת, כל עוד לא יצאו נגד הממשל או הסתבכו עם מתחרים חזקים יותר שעמדו במדרגה גבוהה יותר בהיררכיה האוליגרכית.

יעילות החברות מצאה חן בעיניהם של חלק מהוגי הדעות במדינה. פקידים וגנרלים בכירים (אלו המכונים ובדימוס) לא פעם הדגישו את נחיצות כוחות מעין אלו במסגרת המאבקים

6 בהקשר האחרון חשוב להדגיש, כי מאז המלחמה הקרה השימוש בשכירי חרב לסוגיהם הפך לאחד המאפיינים של "מלחמה באמצעות שליח" ("מלחמת פרוקסי"). כאשר יריבים משתמשים בצד השלישי כלשהו בתור תחליף ללחימה ישירה ובמטרה למנוע עימות גלוי ורחב היקף. בנוסף לשכירי חרב מדובר בשימוש בטרור ואמצעים לא קונבנציונליים אחרים. חרף סיום המאבק הבין-גושי כיום משתמשות ב"שלוחים" שפע שחקניות גאופוליטיות ברמה האזורית והמקומית ולא רק מעצמות. חלק מ"השלוחים" לעיתים קרובות עונים על ההגדרה של "שכירי חרב", או שנעשה שימוש מקביל בשני המונחים (Mumford 2013).

הא-סימטריים שאותם תצטרך רוסיה לקדם על מנת לשמור על האינטרסים שלה. הם התמקדו בתחום מקורות האנרגיה ותשתיות להובלתם – הבסיס של המשק הרוסי, עיקר היצוא, מקור מטבע חוץ, המזין המשמעותי ביותר של התקציב, הגורם המוביל לעושר האליטות, עמוד התווך של המשטר, וכלי במאבק בזירה הגאופוליטית. ואכן, בעידן הנשיא פוטין, תוך חיפוש יתרונותיה של רוסיה מול המעצמות המתחרות, הושם בקרמלין הדגש בהפיכתה של המדינה ל"מעצמת אנרגיה" (Energy superpower) (Rutland 2008; Bouzarovski & Bassin 2011).

בשונה מהפעלת כוחות הזרוע הרשמיים של המדינה, הדורשים השקעות עתק ולא מסוגלים לנהל מלחמות בלתי פופולריות או מבצעים מסובכים, הראו חברות צבאיות רוסיים הישגים מרשימים תוך שימוש בטקטיקה של מלחמת גרילה בסיפוח של חצי האי קרים, ותמיכה בבדלנים בדרום-מזרח אוקראינה. הן אף הופעלו בשטח האפור שבין הצדדים הנלחמים, כאשר בשל הסכמים נעצרה לכאורה הפעילות ההתקפית, אך שכירי החרב ביוזמתם בתור מתנדבים, ולכאורה מבלי להישמע להוראות, הפגינו נחיצות יתרה, והשיגו הצלחות טקטיות תוך השתלטות על אזורים חסרי שליטה מובהקת.

הניסיון המעשי הראשון של שימוש בחברות צבאיות היה מה שכירי חרב רוסיים הגיעו לסוריה לראשונה ב-2013, כאשר הנהגת החברה הצבאית הפרטית "היחידות הסלאביות" (Slavonic Corps Limited) הרשומה בהונג קונג, אך פועלת ברוסיה, הציעה לווטרנים של מערכת הביטחון הרוסית לשמור על המתקנים של ממשלת סוריה תמורת ארבעת אלפים דולר לחודש. מי בדיוק הזמין את שירותיה ומי שילם עבורם לא ידוע. כ-250 איש חתמו על חוזה ונשלחו למדינה שבה שרדו מספר ימים בודדים. הם הותקפו על ידי דאעש ונשלחו במהרה בחזרה. בשדה התעופה נעצרה הנהגת החברה ופעילויותיה הושבתו. אולם כוח האדם שלה מצא במהירות עבודה ב"קבוצת וגנר" (Wagner group) – החברה הרוסית הידועה ביותר, שהפכה לצבא פרטי בולט בשימושו של הקרמלין ומקורביו (Sukhankin 2018).

החברה הוקמה בידי הגנרל לשעבר בכוחות המיוחדים של המודיעין הרוסי (GRU) דמיטרי אוטקין (Dmitry Utkin). האיש הועסק במספר חברות צבאיות פרטיות רוסיים (Slavonic Corps, Moran Security Group), קודם בסוריה (2013) ולאחר מכן בסיפוח חצי האי קרים ובמאורעות בדרום מזרח אוקראינה (מ-2014), שבהם למד את ניסיונו. האיש הראה נחיצות רבה, לא פעם הצהיר על נאמנותו כלפי רוסיה ומדיניות החוץ האגרסיבית שלה, ותוגמל על ידי הקרמלין בדרכים מגוונות, דבר שיכול להתפרש בתור תמיכה ישירה של מוסקבה בשיטות המלחמה שניהל, וכנראה גם מהווה הוכחה עקיפה להפעלת החברה על ידי הקרמלין. הוכחות נוספות מתייחסות למחנה האימון של החברה – הוא נמצא בדרום רוסיה, שייך ל-GRU ונמצא באחריות התקציבית של משרד הביטחון הרוסי. עם זאת, מקורות המימון של החברה קשים למעקב וזיהוי. ייתכן שהקרמלין מממן אותה, אך מסתיר זאת היטב. יודגש כי בתקציב הרוסי

ישנם סעיפים חסויים רבים (יותר מ-20% מסה"כ התקציב), ועצם העובדה שאין הוכחה להוצאות על "שכירי חרב" מטעם זרועות הביטחון של רוסיה אינה מוכיחה את חוסר התערבותה בעניין. כך או אחרת, השכר של משרתי החברה שולם מכספי האוליגרך המקורב לקרמלין ושיש לו אינטרסים כלכליים מגוונים, כולל אלו בסוריה (בתחום מקורות האנרגיה) – יבגניי פריגוז'ין (Yevgeny Prigozhin). המשכורת הממוצעת של "לוחמי וגנר" בסוריה נעה סביב 4,000 דולר לחודש. במקרה של מוות זכתה המשפחה חד-פעמית בכ-80 אלף דולרים – הפיצוי המקביל לזה שמקבלת משפחתו של חייל בשירות קבע רשמי בצבא רוסיה.

לאור שיטות אימון ייחודיות, שיטת הפיקוד האופיינית ליחידות עילית, תמיכה לוגיסטית מסודרת מרוסיה (בעזרת שימוש בחברות תעופה המסועפות לצבא רוסיה) וכן ציוד ונשק מתקדם (כולל יחידות נ"מ, ארטילריה, טנקים, נגמ"שים) הפכה Wagner לחברה בעלת הכושר הקרבי המשמעותי ביותר בין מתחרותיה ומקבילותיה. מאז 2016 היא פעלה באופן רשמי בסוריה, תוך שימוש בשיטות של יחידה סדירה ותיאום מול יחידות צבא רוסיה המוצבות במדינה. לפני כן היא הראתה ביצועים גבוהים בדרום מזרח אוקראינה ומאז הסתייעה ביחידות צבא רוסיה, ואלו של ישויות דרום-אוקראיניות בדלניות לשם גיוס כוח אדם, אימון ואספקת תחמושת וציוד.

אם בדרום מזרח אוקראינה הופעלה החברה מול צבא אוקראינה ושאר זרועות מערכת הביטחון שלה, הרי שבסוריה היא פעלה נגד כל הגורמים שחרחרו תחת שלטון הנשיא אסד, או שהתנגדו לנוכחות הרוסית במדינה. לעיתים היא הופעלה במקום צבא אסד הסדיר, בייחוד בזירות מסובכות. מאז שפריגוז'ין זכה בנתח של 25% של כלל שדות הנפט והגז הסוריים החלה החברה להגן על רכוש של בעליה בד בבד לביצוע משימות צבאיות פרו-רוסיות אחרות. כך היא הייתה הכוח העיקרי שסייע לכוחות אסד לכבוש מידי דאעש את פלמירה (תדמור) ב-2016. בשורותיה פעלו אז עד 3,000 לוחמים.

אולם מאז 2017 החל להידרדר משמעותית איכות כוח אדם של החברה, כמו גם נפגעו תנאי ההעסקה, הופחתו המשכורות, לעיתים הן לא שולמו כליל. כמו גם נפגע התיאום מול צבא רוסיה – כנראה בכירי משרד הביטחון הרוסי לא ראו בעין יפה את הישגי הצבא הפרטי של פריגוז'ין, או שלא מצאו לנכון להשתמש בחברה בתור כלי מלחמה גאופוליטי בסוריה. בכל מקרה, לחברה לא הגיע ציוד, אנשי מקצוע עזבוהו, שכיריה הטריים גויסו לא מיחידות עילית רוסיות והיו חסרי אימון מתקדם, לא ידעו להסתוות, דבר שכנראה היה מכריע בתבוסה הקשה שנחלו שכירי החרב של החברה בדיא-א-זור בתחילת 2018. באותה עת, באזור של שדות נפט וגז של בעליהם – פריגוז'ין – קרה אסון שמחק את רוב לוחמי החברה הפעילים. זה קרה כאשר מולם התייצבו כוחות של כורדים-אמריקנים משותפים שהסתייעו בהפצצה מסיבית מן האוויר של חיל האוויר האמריקני. ההתקפה גבתה מאות קורבנות רוסיים, וזאת חרף "התיאום" שלכאורה היה בין מוסקבה לווינגטון (Hunt 2018). התגובה של רוסיה הרשמית ל"טבח" לא

הופיעה, שכן לא מייחסים בקרמלין חשיבות גאופוליטית להפסד של "בשר תותחים". הפרשה לא זכתה בסיקור ברוסיה, אם כי נעשו ניסיונות לעשות לגליזציה של שכירי החרב בסוריה, דבר שהסתיים בסירובו של הפרלמנט הרוסי ושל פוטיין להכיר בתופעה.

במטרה לזכות במעמד הראוי להם (בשל העובדה ששירתו את האינטרסים הגאופוליטיים של המדינה וגויסו על ידי הגופים או אישים המשרתים את הקרמלין), ניסו שכירי חרב רוסים אף לתבוע את הקרמלין בבית משפט בהאג, וקראו לכינון צוות חקירה בינלאומי שישפוך אור על שיטות הגיוס, המימון והלחימה שנוקטת רוסיה בסוריה ואזורים אחרים. ההתפתחויות בנושא טרם נראות באופק – רוסיה עומדת בנחישות על הטענה כי באופן רשמי היא לא מפעילה שכירי חרב ומכריזה על כך בפומבי בפורומים הבינלאומיים השונים תוך השתקת הביקורת ביזרת הפנים והחוץ (Tsvetkova 2018).

ההפסדים של "וגנר" בסוריה כלל לא בישרו את סוף החברה, את הפסקת השימוש בשכירי חרב, או את השינוי בגישה של הקרמלין בניהול המלחמות שלו. לפי מקורות שונים, "וגנר" מחפשת שווקים חדשים לשירותיה. ואלו כנראה אכן יידרשו, שכן קיים מספר רב של "נקודות חמות" במרחב הפוסט-סובייטי ומעברו שרוסיה פעילה בהן: טג'יקיסטן, טרנסניסטריה (ישות פרו-רוסית לא מוכרת שנותקה ממולדובה), נגורני קרבך (אזור ששרוי במחלוקת בין ארמניה לאזרבייג'אן), אבחזיה (רפובליקה לא מוכרת שניתקה רוסיה מגיאורגיה), שלא לדבר על דרום אוקראינה, דרך מדינות מזרח התיכון ואפריקה.

בנוסף לכך, הרוסים ממשיכים להפעיל בסוריה כעשר חברות פרטיות נוספות. את החלק של החברות מפעיל המודיעין הרוסי, וזאת בעזרת משרד הביטחון או מבלי לידע אותו, שגם בתור מעסיק שכירי חרב משלו. מדובר בדרך כלל ביחידות של עד אלף לוחמים, בעיקר אנשי קבע מכוחות מיוחדים שאותו משרד ביטחון גייס תמורת כסף, ומבלי להכיר בהם בתור חיילים מן המניין בשל הגבלות של תקנים בבסיסים הרוסיים בסוריה. חברות צבאיות רוסיות וזרועות הביטחון שלה לא משתמשות רק ברוסים אתניים או אזרחי רוסיה בלבד. בין שורותיהן ניתן למצוא את "הדיוויזיה הסלאבית", ובה רוסים אתניים יוצאי יוגוסלביה לשעבר, שלא לדבר על "אוקראינים" מישויות בדלניות לא מוכרות שרוסיה דאגה לייסד בדרום מזרח אוקראינה. קיימות יחידות של שכירי חרב מאסיה התיכונה: שיעים – שנוח להם לשתף פעולה עם חיזבאללה ואיראן; גם אלו של עמים טורקיים ועמים קווקזיים – סונים – שיכולים למצוא שפה משותפת עם פלגים לא שיעים במדינה. ואכן צבאות פרטיים רוסיים הופעלו מול מטרות שונות: דאעש, כוחות פרו-טורקיים, הכוחות הפרו-אמריקניים (כורדים וסורים) ומיליציות אחרות מהקשת הרחבה ביותר של פלגים שנוצרו במהלך מלחמת האחים במדינה (Gurcan 2017).

לאחרונה נודע על חברה צבאית חדשה שהוקמה בידי משרד הביטחון הרוסי ושנקראת "פטריוט" (Patriot). המפקדים שלה מאומנים יותר מאלו של "וגנר", השכר בחברה החדשה

עולה על זה של וגנר (נע בין 6,000 ל-15,000 דולר לחודש), והיא נועדה בעיקר לאבטחת אישים בכירים בסוריה (UNIAN 2018). הניסיון של סוריה כנראה השפיע על גידול התיאבון של הקרמלין והחוגים הכלכליים המקורבים אליו, שבעזרת החברות מנסים לתפוס במדינות המזרח התיכון ואפריקה עמדות אסטרטגיות, במיוחד מול המערב שמתנגד למשטרים הרודניים בהן, או שמעוניין בשינוי של מדיניות הפנים והחוץ שלהם. לאחרונה יש סימנים שרוסיה עומדת להשתמש בצבאות פרטיים בלוב, תימן, בחריין, סודאן ואחרות (Mardasov 2018).

כך "קבוצת וגנר" תועדה מאמנת כוחות של צבא הרפובליקה המרכז אפריקנית. היא גם הופקדה על אבטחתו של הנשיא ועל בטיחות ושמירה של מכרות יהלומים. נוסף על כך, רוסיה מספקת למדינה נשק רב וזאת חרף הסנקציות, האמברגו של האו"ם ומדינות המערב. אנשי החברה תועדו בסודאן, שבה הם מאבטחים את מכרות הזהב, היהלומים והאורניום. ישנם סימנים לאינטרסים של החברה בדרום סודאן וכן בלוב. בבנגאזי מפעילה חברה רוסית אחרת – RSB – צוות שעוסק בפינוי מוקשים. יתרה מכך, אנשי החברה אימנו את צבאו של הגנרל הלובי כליפה חפטאר (Khalifa Haftar) – מנהיג של אחד הצבאות במדינה שמצפה להחזיר את כל לוב לשליטתו, ובין היתר נעזר לצורך כך ברוסים ובמצרים (עצם האימון של כוחותיו על ידי רוסים אירע בבסיס מצרי בסידי-בראני הממוקם בקרבה לגבול בין המדינות) (Kharief 2018).

בתור ספקולציה הנקשרת בנושא ראוי לשים לב לעובדה שרוסיה ושכירי החרב שלה נוכחים במספר מוקדים גאופוליטיים חשובים שמהם יצאו בעבר, יוצאים כיום או צפויים לנהור בעתיד רבבות מהגרים לאירופה. בכך, כנראה, מנסה הקרמלין לזכות בקלף מיקוח נוסף או בנשק גאופוליטי במאבקו מול יריביו באיחוד האירופי (Schindler 2016; Nemtsova 2017). עצירת גל המהגרים, שליטה עליו, או דווקא דרבון הגברתו וחסר פיקוח מכון עליו מסוריה, לוב, או דרכן (מהמזרח התיכון ומאפריקה) ללא התערבות ישירה של מוסקבה אלא בעזרת "צבאות פרטיים", לבטח יוכלו למלא תפקיד בלתי מבוטל במאורעות באזור המזרח התיכון והרבה מעבר לגבולותיו. יודגש שוב, כי מדובר בספקולציה, שכן ברוסיה השתמשו בנושא ההגירה לאירופה גם ללא שום קשר לשכירי החרב שלה (Braghiroli & Makarychev 2017).

נוצר הרושם שברוסיה הבינו את היתרון היחסי שלה בשימוש של שכירי חרב, שכן הם מהווים כוח עזר משמעותי ביותר במלחמות א-סימטריות, וגם יכולים לפעול בפני עצמם. והכוח הזה זול יחסית. ניתן להקריב אותו בעת הצורך, ולא לשלם שכר או פיצויים, שלא לדבר על מחיר של הסתככות בפשעי מלחמה, אחריות גאופוליטית או משפט בינלאומי. אפילו תקיפתם או השמדתם בידי יריבי רוסיה אינן מבוטלות על הכרזת מלחמה, והקרמלין מסוגל להתעלם מהתקיפות הללו ולהתכחש כאשר נוח לו מהפרשה המביכה. עתודות גיוס רבות בשל מצבה הכלכלי הבעייתי של האוכלוסייה הרוסית, וריבוי של כוח אדם בעל ניסיון צבאי מקילות על

הפעלת חברות צבאיות. כך, לדוגמה, הנשיא פוטין לא פעם הכריז על נסיגת הכוחות הרוסיים בסוריה – והם אכן יצאו, מה שלא פגע ביכולות המבצעיות שלהם, וכלל לא צמצם את הנוכחות הרוסית במדינה. ההסבר לכך פשוט – את מקומם של אנשי צבא תפסו יחידות שהורכבו מאנשי חברות צבאיות פרטיות, שגם נשלחו לחזיתות החמות יחסית של המאבק. אוליגרכים רוסים לא עזבו את הרעיון של שימוש בצבאות פרטיים לשם ניהול קונפליקטים או השגת אינטרסים כלכליים מול מתחרים בתוך רוסיה ומחוץ לתחומיה. החוק הרוסי האוסר עדיין את שכירי החרב מקל עוד יותר על השלטונות להשתיק את הוטרנים של חברות צבאיות שדורשים יותר מדי זכויות. הקורבנות שלהן לא נכנסות לסטטיסטיקה של צבא רוסיה, ולכאורה נתפסים בתור הפסדים מינוריים. האשמות כלפי קרמלין מהמערב בנושא העסקת שכירים בניהול מדיניות החוץ האגרסיבית של רוסיה מתפרשות על ידו בתור "ניסיונות תעמולה אמריקניים ושימוש בסטנדרטים כפולים" (Nadtoka 2018).

למדיניותה ושיטותיה של מוסקבה בעניין שכירי חרב ישנן חקייניות. מדובר באיראן וטורקיה שמשתמשות בשכירי חרב וחברות צבאיות לשם השגת אינטרסים גאופוליטיים וכלכליים, כל זאת בנימה בלתי מבטלת של מימוש שאיפות אימפריאליות. לשימוש הזה קיימים מאפיינים ייחודיים שחשוב להכיר. על כך יפורט בתת-הפרקים הבאים.

שכירי חרב בשירות איראן

הרפובליקה האסלאמית משתמשת באופן נרחב בשכירי חרב, אם כי המניע לגיוסם הוא לא רק כסף, אלא גם השתייכותם לאסלאם השיעי, והיותו של המיעוט השיעי במזרח התיכון ומעברו מדוכא וסובל מרדיפות של משטרים סוניים. שכירי חרב שיעים במימון איראן בולטים כיום במיוחד בסוריה, אם כי הם השאירו חותם בעבר, ונפוצים היום גם באזורים אחרים שבהם מנהלת איראן את מאבקה המגוונים (החל מעיראק, דרך לבנון וכלה בתימן). השימוש המסיבי המודרני בשכירי חרב באיראן חל עם ניסיון "יצוא המהפכה האסלאמית", כאשר טהרן מימנה וסיפקה סיוע מגוון למיעוט השיעי של שכנותיה כדי לדרבן את פעילותן הבלדנית, ומחרחרת סדר אצל שכנותיה הסוניות. ניסיונות אלו כשלו בעבר, אם כי כיום ישנם סימנים ברורים לשימוש בכוחות שיעים בעיראק, תימן, אפגניסטן ופקיסטן, שלא לדבר על לבנון ומקומות מסוימים ביבשת האפריקנית. חשוב להדגיש כי שכירי חרב איראניים לא תמיד עונים על ההגדרה המדויקת של שכירי חרב בנוסח המערבי. הם אכן מבצעים את המשימות הרחק ממולדתם, לעיתים עבור אינטרסים שעל פי רוב זרים להם, אך עושים זאת תמורת שכר לא בהכרח גדול, שאינו עולה על זה של חיילים איראנים סדירים. כמו גם היחס שהם זוכים לו ותגמולים לא כספיים אחרים הם מינוריים יחסית לרמת הסיכון שאליהם הם נחשפים. לכן לעיתים קרובות נפוץ השימוש במושג "שלוחים" בכל הנוגע לכוחות הזרים שמפעילים מטהרן.

כיום משמרות המהפכה האיראניות הן הגוף האחראי לגיוס מסיבי של שכירי חרב (Uskowi 2018). "צבא שכירי חרב" שנועד לשמצה הוא "אוגדת פאתימיון" (Fatemiyoun Division) הקרויה על שמה של בת הנביא מוחמד (Schneider 2018). האוגדה איננה הגוף הגדול או המשפיע ביותר בארסנל האיראני, אולם חשוב לעמוד עליה ביתר פירוט. לימודה לעומק יסייע להבין את מגוון הסוגיות שקשורות למגייסים והמגויסים ויחשוף את האינטרסים והשיטות של טהרן בתחום. קהל המגויסים הראשוני של "פאתימיון" הורכב בעיקר ממהגרים אפגנים-שיעים שהתיישבו באיראן בתחילת שנות התשעים של המאה ה-20, וזכו במעמד רשמי של פליטים. עם זאת במהרה אימצו בטהרן את השיטה של גיוס המהגרים הלא-חוקיים, או של אפגנים-שיעים ישירות באפגניסטן. לכאורה, מדובר במהלך התנדבותי של "תמיכת השיעים בשיעים למען האמונה והמקומות הקדושים", אם כי בפועל רוב האפגנים הופכים לשכירי חרב לא מרצונם הטוב, מתוך מצוקה כספית או בגלל איומים וסחיטה של המגייסים. שיטת הגיוס פועלת בפשטות. רשויות ההגירה האיראניות עוצרות את השוהים הלא-חוקיים, או את העבריינים האפגנים, ומציבות בפניהם ברירה: גירוש לאפגניסטן, שהות בכלא, או "התנדבות" ליחידות שמקימה איראן. בנוסף לשיטה של "מקל" השתמשו גם בזו של "גזר": כל המסכים "להתנדב" ליחידה (בתוך איראן או מחוץ לתחומה) זכאי למשכורת בשיעור של 500-1,000 דולרים לחודש, ואשרת שהות באיראן למשך 10 שנים. עוד, אם הלוחם נהרג בקרב משפחתו זכאית לאזרחות איראנית. עם זאת, אם חייל הפאתימיון מבצע עריקות – משפחתו מסתכנת במאסר וגירוש.

תוך מהלך הגיוס עצמו לא עושים האיראנים סינון קפדני. בטהרן מעוניינים בעיקר בגודל רב של יחידות שכירי חרב. ואכן בין הלוחמים ניתן לזהות נערים שאינם יודעים את השפה הערבית, חסרי השכלה ושלא היו מעודם מעבר לגבולות אפגניסטן או איראן. האימון של הכוחות מהיר ולא איכותי כלל. לאחר חודש של הדרכה בסיסית נשלחים אפגנים לחזית ומשמשים בעיקר בתור "מגן אנושי". הם מוצבים בנקודות המסוכנות ביותר, וחווים אבידות קשות ביותר (עד 80% ואף יותר מהמצבה), בעוד שכוחות איראניים המפעילים אותם (בעיקר אנשי "משמרות המהפכה") מצליחים לשמור על עצמם, ומשיגים תוך שימוש ב"בשר תותחים" ניצחונות טקטיים. לכן מספרם המדויק של "פאתימיון" אינו ידוע, אך בסוריה, בשל אבידות גדולות, הוא בדרך כלל אינו עולה בו זמנית על אלפיים עד שלושת אלפים חיילים.

בנוסף לשימוש צבאי מגדילה הרפובליקה האסלאמית לעשות בשכירי החרב שלה שימוש למטרות קידום מדיניות הפנים ולצורכי התעמולה. גופות שכירי חרב אפגניים מובאים למנוחות תוך ארגון של תהלוכות ראוות ברחובות טהרן, בעוד שלוחמים איראניים שנהרגו בקרבות אינם זוכים בדרך כלל בכבוד שכזה. בכך מנסים השלטונות להראות לאזרחים כי הנהרגים העיקריים במלחמות שמנהלת איראן הם מתנדבים זרים. יתרה מכך, שליחת שכירי חרב לחזיתות במקום שישבו באיראן, יעסקו בפשיעה ויתחרו במקומות העבודה, משמשת את השלטונות לצורכי

צמצום המתיחות החברתית-כלכלית. בכך, ישירות ובעקיפין, מסיטים שכירי חרב זרים את תשומת הלב של אזרחי איראן מבעיות החברה והמשק במדינה למישור הגאופוליטי.

בנוסף ל"פאתימיון" שמופעל כיום בעיקר בסוריה, ישנם כוחות שיעים פרו-איראניים בזירות אחרות שבתוכם גם כן מועסקים שכירי חרב. להלן מספר כוחות מזוינים ופוליטיים המחפים עליהם, שממונים, מאומנים, מצוידים, זוכים בתמיכה פוליטית ומופעלים על ידי איראן ומקדמים במלואם או חלקית את האינטרסים שלה במזרח התיכון בשילוב או מבלי לערב איראנים בשורותיהם (McCinnis 2016).

- החיזבאללה הלבנונית – הארגון שלח לטובת הלחימה בסוריה עד 15% ממצבת כוח האדם שלו בשנים האחרונות (כ-6,000-8,000 לוחמים מתוך כ-45,000).
- הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני – המונה כאלף לוחמים שמיועדים ללחימה נגד ישראל, בעיקר מעזה.
- חטיבת באדר (*Badr Corps Brigades*) – המונה כ-20,000-30,000 לוחמים עיראקים-שיעים, שפועלים בדרום עיראק.
- קטא'יב חיזבאללה (*Kata'ib Hezbollah*) – קבוצת לוחמים שיעים עיראקית נוספת, שפעילה בסוריה לטובת הנשיא אסד. היא מונה כאלף לוחמים פעילים עם פוטנציאל גיוס של עשרת אלפים או יותר.
- אסא'יב אהל אל-חאק (*Asa'ib Ahl al-Haq*) – קבוצה עיראקית-שיעית שנהנית מתמיכה ישירה של מפקד גדודי אל-קודס האיראני, הגנרל סולימאני. היא מונה עד שלושת אלפים לוחמים שמופעלים בסוריה.
- אוגדת זיינאביון הפקיסטנית (*Pakistani Zainabiyoun Brigade*) – היא פועלת בסוריה עם כאלף לוחמים.
- "צבא סוריה הלאומי" (*Syrian National Defense Force*) – כוחות הצבא שנשארו נאמנים לנשיא אסד ושרדו את מלחמת האחים בסוריה בעקבות תמיכה איראנית ורוסית נרחבת. היא מונה כיום כ-100 אלף לוחמים, אם כי נאמנותם ויעילותם שנויה במחלוקת. הגרעין המבצעי שלה הוא "משמרות המהפכה" ויועצים רוסים.
- "כוחות גיוס עממיים" (*Popular Mobilization Forces*) – ארגון גג לשפע מיליציות שיעיות של עיראק שנהנות מהכרה של הממשל הרשמי בבגדד. תחתיו רשומים כ-100 אלף לוחמים, וקרוב ל-80% מתוכם נמנים עם קבוצות שנתמכות ישירות או בעקיפין מטהרן.

כפי שניתן להסיק, המספר המדויק של שכירי חרב איראניים אינו ידוע. הטווח שלהם נע בין עשרות אלפים לכ-200 אלף לוחמים שיעים שמוכנים ללחימה בסוריה, עיראק, אפגניסטן, פקיסטן ותימן. את המספר האחרון השמיעו בכירי "משמרות המהפכה" (Moslih 2016). ואפילו אם הגזימו הרי שלא מדובר בהגזמה גדולה מדי. כך בישראל מעריכים כי איראן מתכננת

להפעיל כ-80 אלף שכירי חרב שיעים בהנהגה איראנית רק בסוריה, וזאת בין היתר כדי ליזום פעילות אנטי-ישראלית (Williams 2018). ואכן, הרשימה שהוצגה לעיל היא חלקית ביותר, שכן מספר המיליציות השיעיות הפרו-איראניות ובמימונה מרשים. רק בסוריה נספרו לפחות 30 ארגונים כאלו, שבשורותיהם נמנו אפילו אזרחי בחריין (Bahrain News 2015). גם מספר הלוחמים התימנים (המורדים החות'ים) שנלחמים בכוחות הסוניים המקומיים, בסעודיה, באיחוד האמירויות ובחברות צבאיות מערביות שעומדות לצידן אינו ידוע. גם לא ברור אם החות'ים משתמשים בכסף האיראני לשם גיוס שכירי חרב מקומיים. מה שלא מעורר ספק הוא השימוש של החות'ים בנשק איראני מתקדם, כולל מל"טים וטילים, והצורך במדריכים ויועצים לצורך אימון כוחותיהם. כל זה מצריך שכירי חרב מאומנים בתחומים רבים. ואכן ישנן הוכחות לכך שאיראן משתמשת בחברות גרמניות למטרת הסוואת המימון ואימון של כוחותיה בתימן (Arab News 2018; Browne 2018; Weinthal 2018).

אין עוררין על כך שבטהרן מנסים בכל האמצעים לקדם את הפיכתה של איראן למעצמה אזורית, שתרחיב את השפעותיה בעולם השיעי ומעברו. התיאבון הזה רק גדל ובשנים האחרונות הוא תפח להישגים מרשימים: כמעט הפיכתו של המפרץ הפרסי לאגם הפנימי של איראן, הצבת מוקדי שליטה בים האדום והים התיכון עם התבססות ההשפעה האיראנית בעיראק, סוריה, לבנון ותימן, שלא לדבר על כוחם העולה בהתמדה של "משמרות המהפכה" בזירת החוץ (Soufan 2018). גם בחזית האפגנית והפקיסטנית מראה טהרן הצלחות בלתי מבוטלות. "לגיון הזרים" של שכירי חרב איראניים מהווה אחד הכלים להגשמת שאיפותיה האימפריאליות של טהרן, וקיים ספק רב שהיא תימנע מלהשתמש בו בתקופה הקרובה, בין היתר במסגרת המלחמות ההיברידיות (Alfoneh 2018). אפילו עם סיום הלחימה במזרח התיכון (עם הניצחון או בלי הניצחון של טהרן) כוחות שכירי החרב שגייסה בתור כלי יעיל יזול יחסית לבטח ישמשו אותה בזירות לחימה במזרח התיכון ובאזורים אחרים (Reiff 2018).

שכירי חרב בשירות טורקיה

לטורקיה היסטוריה ארוכה של שימוש בשכירי חרב לשם השגת מטרותיה הגאופוליטיות. המטרות הללו השתנו, אם כי השיטות של אנקרה התאפיינו בדרך כלל במידה רבה של זהירות. טורקים דאגו לממן את הגופים ואת היחידים שנלחמו נגד יריבותיה בסוריה ובעיראק (בעיקר נגד כורדים), ברוסיה (במדינות עבר קווקז ובאסיה התיכונה). אולם באופן רשמי בחרו באנקרה להתכחש להתערבותה ותמיכתה. חרף כך, קיימות עדויות על אודות שכירי החרב של טורקיה, שבגיבוי של צבא ושירותי המודיעין שלה נוכחו בקונפליקטים מול יוון (קפריסין), במרחב הפוסט-סובייטי (צ'צ'ניה, אזרבייג'אן), השאירו חותם במדינות יוגוסלביה לשעבר ועוד. חשוב להדגיש, כי לעומת אזרחים זרים שנהנו מכסף וגיבוי צבאי/מודיעיני טורקי, שכירי חרב ממוצא טורקי לא בהכרח עונים על הגדרה של אלו שמוכרים את שירותיהם תמורת כסף בלבד.

תקופה ארוכה, בשל טבעו של המשטר הטורקי שידע הפיכות צבאיות רבות במאה הקודמת ושנוהל בעיקר על ידי אנשי צבא או יוצאי מערכת הביטחון, פעלו במדינה תנועות לאומניות רבות. חלקן מתאפיינות באידאולוגיה קיצונית והן שקידמו את האינטרסים של שליטי טורקיה במדיניות הפנים והחוץ בשיטות אלימות. הדוגמה הטובה לכך – "הזאבים האפורים" (Grey Wolves) – התנועה שנהנתה מתמיכה שקטה של השלטונות ודאגה "לסייע" בדיכוי המרידות בתוך המדינה מחד גיסא (נגד כורדים, אנשי שמאל או כוחות פרו-מערביים ליברליים מובהקים), והגדילה לקדם את הרחבת ההשפעה הפאן-טורקית ופאן-אסלאמית בנוסח הטורקי מעבר לגבולותיה מאידך גיסא. "זאבים אפורים" לא קיבלו שכר רשמי, אך יחד עם הגשמת חלומותיהם הלאומניים השכילו להגדיל את פרנסתם בעזרת מעשים פליליים בטורקיה ומחוץ לגבולותיה. פשיעה אלימה, סחיטה, גביית דמי חסות, סחר בסמים וסיוע בהעברתם – כל אלו נקשרו עם המוניטין של התנועה (Poulton 1997). בעקבות כך השימוש בשירותיהם של "הזאבים האפורים" האפיל על מעסיקהם באנקרה, מה שלא מנע להפעיל אותם או תנועות לאומניות דומות ביוזמת המודיעין הטורקי בסוריה או בהשגחתו (Tastekin 2016). בין המגויסים כנראה נכחו הוטרנים של חיל המודיעין (כוחות מיוחדים) וגם שכירי חרב שלקחו חלק במלחמה הצ'צ'נית הראשונה ברוסיה (1994–1996) (Abdel Maguid 2017).

תחת הנהגתו של הנשיא ארדואן, במיוחד על רקע פרוץ אירועי "האביב הערבי" בסוריה, הגדילו באנקרה להעסיק שכירי חרב משלה. בטורקיה אף ייסדו מספר חברות צבאיות פרטיות על מנת להשתמש בכוחות של שכירי חרב בסמוי ובגלוי, במסווה או בלעדיו. שכירי חרב טורקיים פעלו בין מיליציות סוניות קיצוניות, ובהתאם למקורות אחדים, סייעו לארגונים המסועפים עם אל-קאידה ודאעש, כאשר אלה בתורם השתמשו בשכירי חרב משלהם (ANHA 2018). הם הסתייעו במודיעין הטורקי וביכולותיו הלוגיסטיות והופעלו נגד כוחות הנשיא אסד, ובהמשך נגד הכורדים בצפון סוריה (Romano 2018). למרבה האירוניה, בגבולות טורקיה עם שכנותיה (סוריה, עיראק) נוצר המצב שבו שכירי חרב פרו-טורקיים נלחמו נגד אלו הפרו-אמריקניים, שבתורם הגישו סיוע לכוחות הכורדיים ולאלו הסוניים המתנגדים הן לכוחות אסד, הן לדאעש והן לטורקים (Daily Sabah 2018). את המורכבות לתמונה הפיקנטית ממילא הוסיפה העובדה שגם שכירי חרב רוסיים שנלחמו לצד אסד היו למטרות של אלו הפרו-טורקיים (Hamilton 2018).

לטורקיה יש פוטנציאל גיוס רב של שכירי חרב בקרב "עמים טורקיים" ששוכנים במדינות השכנות, וכן הרחק מגבולות טורקיה. לצד ה"סטאניות" הפוסט-סובייטיות של אסיה התיכונה ועמי קווקז יכולים לשמש את אנקרה גם מגויסים טורקומנים מסוריה וטורקמנים מעיראק. שכירי חרב נוספים שמפעילה טורקיה הם אויגורים – גם בני העמים הטורקיים הנמצאים תחת שליטה של סין, ושתקופה ארוכה דורשים עצמאות ומתמרדים בבייג'ין הרשמית (Botobekov 2016). שנים רבות פועלת אנקרה לתמיכת האויגורים, מימונם ואימונם, משתמשת בהם בתור אחד הכלים במדיניות החוץ מול סין, ומגייסת את הלוחמים המקומיים לצורך הלחימה בסוריה.

בהתאם למקורות לא בהכרח אמינים, מספרם של לוחמים אויגורים שדוגלים ברעיונות אסלאמיים קיצוניים ושהגיעו לטורקיה ומשם לחזית הסורית בשנים האחרונות, יכול להגיע עד 50 אלף נפשות (Sahionie 2016).

בשונה משכירי החרב שלה חברות צבאיות פרטיות טורקיות הופעלו לא רק בסוריה אלא גם בחזיתות הרחוקות מארץ האם, ושימשו גם למטרות ניהול מדיניות הפנים. הדוגמה הטובה לכך היא חברת "סאדאת" (The SADAT Defense Consultancy). את החברה ייסד אל"מ לשעבר, הנאמן לנשיא ארדואן ולמפלגה האסלאמית ששירת בצפון קפריסין והורחק מהצבא בשל עמדותיו האסלאמיות הקיצוניות עוד ב-1997. מטרתיה המוצהרות של החברה שונות מאלו של חברות צבאיות פרטיות הפועלות למטרות רווח. ייעודה המוצג לראווה לקורא המערבי הוא "לייסד שיתוף פעולה הגנתי של תעשיות צבאיות בקרב מדינות אסלאמיות, וזאת כדי לסייע לעולם האסלאמי לתפוס את המקום הראוי לו בין מעצמות-העל, וזאת על ידי מתן שירותי ייעוץ ואימון". השיתוף והסיוע באו לידי ביטוי באימון הכוחות הזרים במתקני הצבא והצי לשעבר, וכנראה גם במשימות רגישות שבהן השתתפו שליחי טורקיה, ושבהן נסתייעו הכוחות הסוניים (חלקם אסלאמיים קיצוניים) שנלחמו נגד משטרו של הנשיא אסד. בנוסף לכך, החברה שימשה בתור "צבא פרטי" של הנשיא כאשר סייעה לארדואן להתמודד מול ניסיון ההפיכה נגדו ב-2016. היא לקחה חלק פעיל ב"טיהורים" של מערכת הביטחון הטורקית שנוהלו לאחר מכן. החברה כנראה גם פעילה בחזית ישראלית-פלסטינית. הנהגתה לא פעם יצאה עם הצהרות אנטי-ישראליות שחזרו על אלו של הנשיא ארדואן. כמו כן היא כנראה מממנת ומאמנת את חמאס ומעוניינת ביצירת כוח צבאי ש"ישמיד את ישראל" (Spyer 2018).

כפי שניתן להתרשם, "סאדאת", בדומה למשמרות המהפכה האיראנית, מיועדת להגן על המשטר שהנהיג ארדואן בטורקיה, ומשמשת אחד הכלים לקידום מדיניות החוץ שלו. אולם לא רק היא בלבד. חברה צבאית פרטית נוספת של טורקיה (Akademi Sancak) נשלחה לקטר במטרה לסייע לדוֹחָה להתמודד מול המצור של סעודיה ובעלות בריתה, בין היתר תוך הקמה ואימון של צי קטרי ואספקת מוצרי התעשייה הצבאית הטורקית לתוך איחוד האמירויות הערביות (Intelligence Online 2018).

בנוסף לקידום מטרות גאופוליטיות והגברת הפרסטיז'ה בעולם הערבי, לא ניתן לשלול אינטרסים כלכליים שעומדים מאחורי החלטות אנקרה להפעיל שכירי חרב מול שכנותיה הכושלות (סוריה, עיראק) ובעד בעלת בריתה (קטר). טורקיה צמאה למקורות אנרגיה (נפט וגז) שאותם רוכשת לעיתים בזול מהמיליציות המקומיות. היא צמאה להשקעות זרות, ותמורת שכיריה מסוגלת לקבל הזרמות תדירות מקטר, וכן להמשיך לשלוט ישירות או בעקיפין על חלק ממקורות הנפט בצפון סוריה ואף בצפון עיראק תוך מאבקה בכורדים ובמשל המרכזי של אסד המגובה ברוסיה ואיראן.

ניתן לצפות כי באנקרה ימשיכו להשתמש בשכירי חרב משלה במסווים שונים. כמו גם הגיוני לשער שישכילו לשכור שירותים של שכירי חרב מהמזרח התיכון. לא מן הנמנע שיהיו אלו גם פלסטינים, בעיקר מעזה, שכן שנים רבות משמש הכסף הטורקי והשפעתה הגאופוליטית של טורקיה ליצירת חזית אנטי-ישראלית ברצועה ומעברה, והניסיונות לנרמול היחסים בין אנקרה לירושלים בינתיים אינם מובילים להישגים (MEMO 2018c).

סיכום והקשר ישראלי

שכירי חרב אינם דבר חדש במזרח התיכון, אם כי לאחרונה, בעיקר בידי מעצמות המערב, הוא קיבל מסווה של "חברות צבאיות פרטיות" שדווקא לא משתתפות לכאורה בלחימה בפועל, אלא מעניקות שירותים בתחום "תמיכת הלחימה". מדובר בכלי נוח וזול יחסית, המאפשר לחסוך בעלויות של מנגנונים צבאיים בזבזניים ובה בעת לנהל קונפליקטים מקומיים, להשיג יתרונות טקטיים במערכות צבאיות, לקדם מלחמות היברידידות – כל זה מבלי לשאת באחריות יתרה כלפי הלוחמים או ישויות גאופוליטיות, ומבלי להפר חוקים בינלאומיים. את הכלי הזה גם אפשר להקריב בקלות ולגייס את השכירים החדשים, במיוחד כאשר קיים מלאי רב של "בשר תותחים" פוטנציאליים ממדינות הנתונות במצוקה כלכלית, משבר חברתי-פוליטי או מלחמת אחים. כמו גם משמשים שכירי החרב לפתרון בעיות הפנים של המדינות המגייסות: שליחת האלמנטים הלא-רצויים (בעיקר מהגרים זרים ופושעים) לחזיתות, שימוש בהם לצורכי תעמולה, חיסכון בהוצאות על טיפול במשפחות השכולות, ובכלל הורדה בנטל האבידות. יתרון נוסף בולט הוא השימוש בשכירי חרב בתור צבאות פרטיים עבור אנשי עסקים ומשטרים, בדגש על תחום השליטה, ההגנה, השימוש והבקרה על מחצבי טבע, בייחוד מקורות האנרגיה והתשתיות הנלוות.

השאלה המתבקשת היא: האם לשכירי החרב הרבים במזרח התיכון קיימת השפעה על מדיניות הפנים והחוץ של ישראל? התשובה לשאלה זו פשוטה והיא "כן, בהחלט", אם כי הנימוקים והשימוש הפוטנציאלי בסוגיה לטובת ישראל אינם פשוטים באותה המידה. להלן תועלינה רק מספר נקודות המאששות את הטענה. עם זאת, בשל מחסור במחקר עדכני בתחום, והיעדר המידע הנגיש והאמין יש להתייחס אליהן בעירובן מוגבל וביקורתיות יתרה.

באופן רשמי ישראל אינה משתמשת בשכירי חרב, לא במסגרת צה"ל ולא בשאר זרועות הביטחון שלה.⁷ רק אזרח ישראלי או תושב קבע של המדינה יכול להתגייס לשורות מערכות

7 יש לציין, כי בעיני יריבותיה שימשה ישראל בתור "שכירת חרב" של מעצמות אימפריאליות במזרח התיכון, וזאת מיד לאחר הקמתה. את ההוכחה לכך מוצאים בין היתר ב"מבצע קדש", שבו לאחר הלאמת תעלת סואץ על ידי נשיא מצרים נאצר קדמה ישראל לכאורה תמורת הטבות בלתי מבוטלות את האינטרסים של צרפת ובריטניה. בנוסף לכך, צבא דרום לבנון, עד לנסיגת ישראל מהמדינה ופיזורו, נחשב ל"צבא שכירי החרב" של ישראל. יצוין גם, כי יחידה 504 וגם שירותי המודיעין האחרים כן משתמשים במודיעים שעובדים בעבור תשלום כספי, אם כי בתחום הריגול לא נהוג להגדיר את "המודיעים" בתור "שכירי חרב".

הביטחון. כל זה לא מונע ליוצאי אותן המערכות להקים חברות פרטיות בתחום אבטחה, שמירה, לחימה בטרור, אימון הכוחות, מכירת נשק מתקדם (בין היתר ממקור ישראלי), או שאר שירותים צבאיים, לרשום אותן בארץ או בחו"ל, ולהעניק שירותים ללקוחות פרטיים, עסקיים ואף משטרים במדינות בכל רחבי תבל. הדוגמה הידועה לשמצה היא חברת "חוד החנית" (Spearhead LT) של סא"ל במילואים יאיר קליין, שסיפקה נשק ושירותים מפוקפקים בקולומביה, ליבריה וסיירה לאון (עזרן 2003). הדוגמאות המפוקפקות פחות – ביקוש רב לחברות אבטחה ישראליות שנוצר באירופה בעקבות גל טרור שפקד את היבשת בשנים האחרונות (The Jerusalem Post 2015; Pazos 2017), או באופן ספציפי הביקוש הרב ללוחמים יוצאי יחידות מובחרות, כמו למשל "שייטת 13", שאנשיה הופעלו באבטחת ספינות במסגרת המאבק נגד הפירטים הסומליים (לוי 2014). בכל מקרה, לא קיימת שום הגבלה חוקית המונעת מישראל להשתמש בשירותי החברות הללו, או של אלו הזרות למטרותיה, או אפילו לעמוד מאחורי הקמתן.⁸ מובן שהמידע המצוי והאמין על כך אינו רב, ואין להרבות בספקולציות מיותרות בנושא זה. אולם חשוב להצביע על האפשרות של שימוש בחברות צבאיות ובאנשיהן לשם קידום אינטרסים ישראליים. השימוש הזה מסוגל להסוות את התערבותה הרשמית של ירושלים בסוגיות רגישות, וגם יכול לקרב אליה בעלות ברית לא שגרתיות שאינן מסוגלות לנהל מגעים רשמיים עם ישראל, ואף עוינות בפומבי את מדיניותה. הדוגמה הטובה לכך – ההתערבות לכאורה של "שכירי חרב ישראליים" במתרחש בזירת המאבק של מדינות המפרץ מול השפעת איראן בתימן (המלחמה בחות'ים לצידה של סעודיה ואיחוד האמירויות הערביות).

הפרטה מסיבית של מערך הביטחון בנוסח של ההפרטה שעברו צבאות של מעצמות מערב משנות האלפיים, עם העסקה מסיבית של חברות צבאיות פרטיות לא התרחשה בישראל, ואינה נראית באופק. בינתיים, חוץ ממספר חברות לאבטחת אישים ומתקנים שמפעיל השב"כ, יוצא הדופן שבוטל הוא מעברי הגבול של המדינה עם הרשות הפלסטינית. הם מוגנים ומתופעלים על ידי חברות פרטיות שמעוגנות תחת קורת הגג של יחידת סמך במשרד הביטחון – "רשות מעברים יבשתיים". ייתכן שהחזית הבאה לשילוב חברות צבאיות פרטיות בישראל תהיה במישור ההגנה על שדות הגז והתשתיות הנלוות בקרבה לחופי ישראל. כל זה, כמובן, בשילוב של צה"ל, אך תוך חיסכון בעלויות, והימנעות מבירוקרטיזציה ו"משפטיזציה" מיותרות, שתקשינה להגן על אינטרסים של בעלי השדות ושל אלו הגאו-כלכליים של המדינה.

נוכחות של שכירי חרב זרים במסגרת כלשהי וקרוב לגבולותיה של ישראל מעוררת בעיה ביטחונית שרק תקשה על מורכבות הזירות. ולא משנה אם מדובר ביחידים, או בקבוצות המגויסות על בסיס אתני, בחברות צבאיות, או בצבאות פרטיים של גופים עסקיים, או אלו שפועלים בחסות מדינה כלשהי, הממונים על ידי איראנים, טורקים, רוסים או גורמים בלתי

8 יודגש שבתעשייה של חברות צבאיות פרטיות שבהן ישראלים נשמרת על פי רוב הנאמנות למדינה, ומתקיימים קשרים הדוקים בין המשרתים למערכות שמהן יצאו (Grassiani 2018).

רצויים אחרים. בנוסף לאיום מזוין מוחשי על ישראל כתוצאה מפעילויותיהם הבלתי מבוקרות קיימת האפשרות להסתבכות בזירה הבינלאומית, ולא רק מהבחינה הדיפלומטית. פגיעה מכוונת או לא מכוונת בצד שלישי כלשהו, שלכאורה אינו מעורב בקונפליקט הרשמי בין ישראל ליריבותיה, עלולה להתפרש כאקט פוגעני ועוין. שכירי חרב אומנם אינם מוגנים כלל באמנות הבינלאומיות, ולא חלים עליהם חוקי מלחמה, אולם ישראל אינה נמנית בין מעצמות המערב, עם ארה"ב בראשן, שמסוגלת לחסל מאות שכירי חרב זרים, ולהיות חסינה מתגובה עוינת (כמו במקרה של חיסול לוחמי "וגנר"). עם זאת, ההיגיון הגאו-כלכלי והבנת טבעם של שכירי חרב לסוגיהם יכולים לשחק לטובת ישראל, ולספק מספר כלים להתמודדות עם יריבותיה: שכירי החרב עצמם, ואלו העומדים מאחוריהם.

יציאת הכוחות האמריקניים מסוריה והצמצום הכללי שלהם בכל המזרח התיכון – מה שהוכרז לאחרונה על ידי הנשיא טראמפ – הם בעיה רצינית עבור האזור. את מקומם של האמריקנים צפויים לתפוס כוחות מחרחרי ריב. בינתיים יש לקוות שהאפשרות שאת החיילים האמריקנים יחליפו אנשי חברות צבאיות מערביות בשיתוף עם כוחות מקומיים, אכן תצא לפועל, ותוכל להשליט יתר סדר (Tata 2018). אולם אם זה לא יקרה, או שיתברר שחברות צבאיות מערביות ושכירי חרב הפועלים עבור מדינות ערב אינם מסוגלים להתמודד עם איראן, טורקיה, רוסיה ושליחותיהן, בין היתר בחזית הישראלית, יצטרכו בירושלים לחשוב על דרכים מקוריות להתמודד מול האיום. ומספר האופציות אכן קיים.

רוב שכירי החרב רחוקים מלהיות מתאבדים, במיוחד אלה המערביים, אך גם אלו ממוצא אחר, כולל אלו הערביים, הטורקיים והרוסיים. חרף מניעים אידאולוגיים מסוימים שלעיתים משייכים להם, הרי שמניע כלכלי טהור וצורכי פרנסה הם שמושכים את רוב המגויסים להצטרף ליחידות של שכירי חרב. גם לאלו המממנים את שירותיהם על פי רוב יש אינטרסים כלכליים מובהקים מידיים, או אלו הגאו-כלכליים הנפרסים לתקופה ארוכה יותר, ושמצריכים את השימוש בצבאות פרטיים. הוצאת הגורם של כדאיות כלכלית מהמשוואה שתוארה לעיל יכולה כנראה להעלים את שכירי החרב מרוב הזירות שהם נוכחים בהן, מאחר שלא יזכו לתמורה הולמת עבור שירותיהם, בין היתר גם בעקבות הפסדים מוחשיים של מגייסיהם ומפעיליהם. על מנת להוריד את הכדאיות יש להעלות את ההוצאות על שכירי חרב. זה יכול לקרות תוך הגברת הסכנה לנוכחותם ו/או פגיעה במוקדים כלכליים שהם מופקדים עליהם. מובן שלא תמיד אפשרי לטהר כל שטח נתון משכירי חרב בכוח הזרוע ולאיים על מחליפיהם. גם בלתי אפשרי כמעט להשמיד ענף כלכלי שלם באזור או מדינה, או אפילו לחבל ללא השלכות בלתי רצויות במכרה יהלומים, בשדה נפט, מפעל לעיבודו או התשתיות המשמשות להובלת התוצרת. עם זאת קיימת דרך אלימה פחות ומתוחכמת יותר, והיא מתרכזת בתחום הפיננסי בדמות של מלחמה במישור הכלכלי.

בהקשר האחרון השיטה אמורה לפעול בעקיפין גם נגד שכירי החרב שנלחמים ממניעים אידאולוגיים או בלית ברירה (בשליחות האיראנית למשל), ושהדרך היחידה להתמודד איתם היא לכאורה רק "עקירתם" בפועל מכל זירה נתונה. סוגיית המימון של שכירי חרב, לצד פעילויותיהם הבעייתיות מבחינת החוק הבינלאומי, יכולות לשמש עילה לסנקציות כלכליות. אלו מסוגלות בתורן להסב נזק רב ואף למוטט את הגורמים העסקיים או את המשטרים העומדים מאחוריהם. ברור שישראל לבדה אינה מסוגלת לקדם סנקציות כלכליות, אך היא כן יכולה לספק מודיעין מדויק על הגורמים והמנגנונים המעורבים בשרשרת המימון של שכירי חרב למעצמה שיש לה לעיתים קרובות אינטרסים משותפים עם ישראל, והיא ארה"ב. הנשק של סנקציות בידי וושינגטון הפך מזמן לכלי בעל עוצמה, וממנו נזהרים הנהגות איראן, טורקיה ורוסיה, שלא לדבר על החוגים הכלכליים המקורבים לשלטונות של המדינות הללו.

בהתחשב בחשיבות הגאו-כלכלית של תחום מקורות האנרגיה והובלתם במזרח התיכון, המאבקים עליהם שמשולבים באלו הגאופוליטיים, המלחמות ההיברידיות ושפע קונפליקטים מקומיים... וכל זה על רקע היעדר גולציה ופיקוח, וביקוש ועצה ממשיים לשכירי החרב, חברות צבאיות פרטיות ואף צבאות פרטיים – הם לא יישארו מובטלים בתקופה הנראית לעין. יתרה מכך, יש לצפות להגברת השימוש בהם על ידי כוחות אינטרסנטיים שונים, ולהפיכתם לגורם שאסור לזלזל בנוכחותו במזרח התיכון ומעברו. יש לקוות כי ישראל תלמד מהניסיון העולמי והאזורי, תהיה ערוכה לכל ההתפתחויות שבהן לוקחים חלק שכירי חרב, ואף תדע לנצל אותן לטובתה למטרות מדיניות הפנים והחוץ.

מקורות

- לוי, ש' 2014. מלחמה זה משתלם: שכירי החרב משתלטים על העולם. MAKO (20.3.2014).
- עזרן, ח' 2003. חוד החנית – סיפורו של קולונל קליין, שכיר-חרב ישראלי. תל-אביב: הוצאת תמוז.
- Aboufadel, L. 2017. Saudi-backed Sudanese mercenaries ambushed by Houthi forces in northern Yemen: video. AMN (6.10.2017).
- Abdel Maguid, M. 2017. Grey Wolves, Turkey's armed proxy in Syria. *Egypt Today* (11.5.2017).
- Alfoneh, A. 2018. Tehran's Shia Foreign Legions. *Carnegie endowment for international Peace* (30.1.2018).
- Anghel, G, & Chifu, I. 2017. Hybrid Warfare: Comparative view, ISIL versus 'Little Green Men'. In: G. Simons, & I. Chifu (eds.), *The Changing Face of Warfare in the 21st Century*, 48–79, Routledge.
- ANHA (Hawar news agency). 2018. Mercenary Abu Kerem: Turkish Intelligence entered us to Syria (7.9.2018).

-
- Arab News*. 2018. US presents fresh evidence of Iranian military support for Houthis in Yemen (29.11.2018).
- Arnold, G. 1999. *Mercenaries: The scourge of the Third World*. London: Macmillan.
- Bahrain News*. 2015. Bahraini group 'among militias backing Assad' (20.11.2015).
- Benson, S. R. 2017. The Reality behind the Jihad in Syria: Powers, Proxies and Mercenaries. In: *Proceedings of International Academic Conferences* (No. 5007825). International Institute of Social and Economic Sciences.
- Botobekov, U. 2016. China's Nightmare: Xinjiang Jihadists Go Global. *The Diplomat* (17.8.2016).
- Bouzarovski, S., & Bassin, M. 2011. Energy and identity: Imagining Russia as a hydrocarbon superpower. *Annals of the Association of American Geographers*, 101(4), 783–794.
- Braghiroli, S., & Makarychev, A. 2017. Redefining Europe: Russia and the 2015 Refugee Crisis. *Geopolitics* (Nov. 3), 1–26.
- Brewis, J., & Godfrey, R. 2018. 'Never call me a mercenary': Identity work, stigma management and the private security contractor. *Organization*, 25(3), 335–353.
- Browne, G. 2018. Arab Coalition lays bare Iranian support for Houthis in Yemen. *The National* (19.6.2018).
- Bures, O., & Carrapico, H. 2018. Private Security Beyond Private Military and Security Companies: Exploring Diversity Within Private–Public Collaborations and Its Consequences for Security Governance. In: O. Bures & H. Carrapico (eds.), *Security Privatization*, 1–19, Springer, Cham.
- Cameron L., & Chetail, V. 2013. *Privatizing war: Private military and security companies under public international law*. Cambridge University Press.
- Chatterjee, P. 2004. *Iraq, Inc: A profitable occupation*. New York: Seven Stories Press.
- Crowe, J., & John, A. 2017. The Status of Private Military Security Companies in United Nations Peacekeeping Operations Under the International Law of Armed Conflict. *Melbourne Journal of International Law*, 18, 16–44.
- Cullen, P., & Berube, C. (eds.). 2012. *Maritime private security: Market responses to piracy, terrorism and waterborne security risks in the 21st century*. London: Routledge.
- Daily Sabah*. 2018. US-linked private contractors fight alongside YPG in Syria (17.9.2018).
- France, J. (ed.). 2008. *Mercenaries and Paid Men. The Mercenary Identity in the Middle Ages*. Proceedings of a Conference held at University of Wales, Swansea, 7th–9th July 2005. Leiden, Boston.

- Eichler, M. 2014. Citizenship and the contracting out of military work: From national conscription to globalized recruitment. *Citizenship Studies*, 18(6–7), 600–614.
- Ettinger, A. 2011. Neoliberalism and the rise of the private military industry. *International Journal*, 66(3), 743–764.
- Gleijeses, P. 2006. Moscow's Proxy? Cuba and Africa 1975–1988. *Journal of Cold War Studies*. 8(4), 98–146.
- Grassiani, E. 2018. Between security and military identities: The case of Israeli security experts. *Security dialogue*, 49(1–2), 83–95.
- Gurcan, M. 2017. Private military companies: Moscow's other army in Syria. *AI-Monitor* (30.11.2017).
- Harding, J. 1997. The mercenary business: 'executive outcomes'. *Review of African Political Economy*, 24(71), 87–97.
- Hamilton, R. E. 2018. Russia's Syria Problem. *The American Interest* (30.10.2018).
- Higate, P. 2012. The private militarized and security contractor as geocorporeal actor. *International Political Sociology*, 6(4), 355–372.
- Hunt, T. 2018. World War 3 ATTACK: 'Hundreds dead' as Russian mercenaries admit USA 'kicked our butts'. *Express* (2.5.2018).
- Icenberg, D. 2009. Shadow Force: Private Security Contractors in Iraq. *CATO Institute* (16.2.2009).
- Icenberg, D. 2017. Erik Prince to Prince bin Zayed: The private military connection. *The New Arab* (8.7.2017).
- ICRC (International Committee of the Red Cross). 1977. *Protocol Additional to the Geneva Conventions of 12 August 1949, and relating to the Protection of Victims of International Armed Conflicts*.
- ICRC (International Committee of the Red Cross). 2008. *The Montreux Document on Private Military and Security Companies*.
- Intelligence Online*. 2018. Akademi Sancak, Ankara's secret move to support Doha (17.1.2018).
- Jung, C. 2016. Lawless and Unpunished: Private Defense Contractors Spiraling Out of Control. *Harvard International Review*, 37(3), 7–10.
- Kinsey, C. 2007. Private Security Companies: Agents of Democracy or Simply Mercenaries?. In: T. Jäger and G. Kümmel (eds.), *Private Military and Security Companies*, 87–104, Wiesbaden: VS Verlag für Sozialwissenschaften.
- Kirsch, N. 2018. Blackwater's Dark Prince Returns. *Forbes* (4.4.2018).

-
- Kharief, A. 2018. Foreign mercenaries in new scramble for Africa and the Sahel. *Middle East Eye* (24.5.2018).
- Krahmann, E. 2012. From 'mercenaries' to 'private security contractors': The (re)construction of armed security providers in international legal discourses. *Millennium: Journal of International Studies*, 40(2), 343–363.
- Krahmann, E. 2014. The UN Guidelines on the Use of Armed Guards. *International Community Law Review*, 16(4), 475–491.
- Krasinsky, V. V., & Mashko, V. V. 2018. *Who is who in international terrorism: Reference book*. Moscow: INFRA-M.
- Latzko, D. 1997. *The market for mercenaries*. Conference Presentations. Department of Business and Economics. Pennsylvania State University.
- Leander, A. 2010. The paradoxical impunity of private military companies: Authority and the limits to legal accountability. *Security dialogue*, 41(5), 467–490.
- Malešević, S. 2019. From Mercenaries to Private Patriots: Nationalism and the Private Military Contractors. In: O. Swed & T. Crosbie (eds.), *The Sociology of Privatized Security*, 45–66, Palgrave Macmillan, Cham.
- Mumford, A. 2013. *Proxy warfare*. Cambridge: Polity Press.
- Mardasov, A. 2018. Kremlin pressed to legalize private military companies. *Al-Monitor* (11.7.2018).
- Mcinnis, J. 2016. *Iranian Deterrence Strategy and Use of Proxies*. Statement before the Senate Committee on Foreign Relations On “Defeating the Iranian Threat Network: Options for Countering Iranian Proxies”. AEI (The American Enterprise Institute) (29.11.2016).
- MEA (Middle East Eye). 2017. Yemeni mercenaries fight and die to protect Saudi border (4.8.2017).
- MEMO (Middle East Monitor). 2018a. Yemen: Mercenaries trained in Israel lead battles of Al-Hudaydah (20.9.2018).
- MEMO (Middle East Monitor). 2018b. Abu Dhabi recruits mercenaries from Arab tribes of Chad and Niger to fight in Yemeni war (3.10.2018).
- MEMO (Middle East Monitor). 2018c. Israel, Turkey hold secret talks in UAE (17.9.2018).
- Michaels, J. D. 2012. Private military firms, the American precedent, and the Arab Spring. *Stanford Journal of International Law*, 48, 277–292.
- Moslih, M. 2016. Iran 'foreign legion' leans on Afghan Shia in Syria war. *Aljazeera* (22.1.2016).

- Nadtoka, R. V. 2018. *The symphony of war: private military companies and mercenaries in modern armed conflicts*. Moscow: Logos (in Russian).
- Nemtsova, A. 2017. How Putin's Using Hungary to Destroy Europe. *Daily Beast* (11.9.2017).
- Palmer, J. 2018. *War For Sale: The Case of Blackwater Unaccountable Private Military Companies in Iraq and Afghanistan*. Regis University Theses. 859.
- Pazos, A. 2017. Europe Adopts Israel-style Security Measures as Terror Becomes the New Normal. *Haaretz* (21.8.2017).
- Percy, S. 2007. *Mercenaries: The history of a norm in international relations*. Oxford University Press.
- Peters, H. M., Schwartz, M., & Kapp, L. 2017. *Department of Defense Contractor and Troop Levels in Iraq and Afghanistan: 2007–2017*. CRS (Congressional Research Service) Report 7–5700 (April 28, 2017).
- Poulton, H. 1997. *The Top Hat, the Grey Wolf, and the Crescent: Turkish Nationalism and the Turkish Republic*. NYU Press.
- Reiff, J. C. 2018. When Ali Comes Marching Home: Shi'a Foreign Fighters after Syria. *Studies in Conflict & Terrorism*, 1–22. DOI: 10.1080/1057610X.2018.1512237.
- Romano, D. 2018. Turkey's Syrian mercenaries: Fighting Ankara's war in Afrin. *Rudaw* (27.1.2018).
- Roston, A. 2018. A Middle East Monarchy Hired American Ex-Soldiers To Kill Its Political Enemies. This Could Be The Future Of War. *Buzz Feed News* (16.10.2018).
- Rubinstein, A. Z. 2015. *Red Star on the Nile: The Soviet-Egyptian Influence Relationship since the June War*. Princeton University Press.
- Rumer, E., Trenin, D., & Weiss, A. S. 2018. Can the Trump-Putin Summit Restore Guardrails to the U.S.–Russian Relationship? *Carnegie Endowment for International Peace* (2.7.2018).
- Rutland, P. 2008. Russia as an energy superpower. *New Political Economy*, 13(2), 203–210.
- RT. 2016. Over 40,000 foreign militants from 100 countries fighting in Syria – US State Department (3.6.2016).
- Sahiounie, S. 2016. Erdogan's Al Qaeda Mercenary Army of Uyyghur Chinese "Jihadists" Dispatched to Syria. *Mondialisation.ca* (Centre de recherche sur de mondilisation) (6.11.2016).
- Saner, E. 2016. The return of the dogs of war: What's it like to be a soldier for hire? *The Guardian* (6.2.2016).
- Scahill, J. 2010. Blackwater's Black Ops Internal documents reveal the firm's clandestine work for multinationals and governments. *The Nation* (15.9.2010).

-
- Schindler, J. R. 2016. How the Kremlin Manipulates Europe's Refugee Crisis. *Observer* (16.4.2016).
- Schneider, T. 2018. *The Fatemiyoun Division: Afghan Fighters in the Syrian Civil War*. Middle East Institute Policy Paper 2018–9. Washington DC.
- Sherman, J., & DiDomenico, V. 2009. *The Public Cost of Private Security in Afghanistan: Briefing Paper*. Center on International Cooperation.
- Singer P. W. 2008. *Corporate warriors: The rise of the privatized military industry*. Cornell University Press.
- Soufan, A. 2018. Qassem Soleimani and Iran's Unique Regional Strategy. *CTC Sentinel*, 11, 1–12.
- Spearin, C. R. 2018. Russia's Military and Security Privatization. *Parameters*, 48(2), 39–50.
- Spyer, J. 2018. Erdogans shadow army: The influence of Turkey's private defense group. *The Jerusalem Post* (16.4.2018).
- Sukhankin, S. 2018. 'Continuing War by Other Means': The Case of Wagner, Russia's Premier Private Military Company in the Middle East. *The James Town Foundation* (13.7.2018).
- Tastekin, F. 2016. Turkey's nationalist 'Gray Wolves' enter Syrian fray. *Al-Monitor* (3.2.2016).
- Tata, A. J. 2018. Trump is right to withdraw from Syria – He should replace US troops with private contractors. *Fox News* (23.12.2018).
- The Jerusalem Post*. 2015. Europe looks to Israel for private security after surge in terror attacks (8.2.2015).
- Tsvetkova, M. 2018. Russian military veterans seek ICC investigation of mercenary deployments. *Reuters* (9.11.2018).
- Uessler, R. 2008. *Servants of War: Private military corporations and the profit of conflict*. (Translated from German by Jefferson J. Chase) Soft Skull Press.
- UN. 2012. *Guidelines on the Use of Armed Security Services from Private Security Companies*. United Nations Department of Safety and Security.
- UNIAN. 2018. Russian journalists in Africa reportedly eliminated by Russia's PMC Patriot – Dozhd (29.9.2018).
- Uskowi, N. 2018. *Temperature Rising: Iran's Revolutionary Guards and Wars in the Middle East*. Lanham, Boulder, New York, London: Rowman & Littlefield.
- Visser, J. 2018. ANALYSIS: Russia is aiding Iran Axis prepare for war with Israel. *Arutz Sheva* (8.4.2018).

Weinthal, B. 2018. Report: Iran using German companies to finance war in Yemen. *The Jerusalem Post* (27.7.2018).

Williams, D. 2018. Israel has bombed Iranian-backed militias in Syria: Netanyahu. *Reuters* (14.6.2018).

Wood, J. 2018. Outsourcing war: How foreigners and mercenaries power UAE's military. *Middle East Eye* (13.7.2018).

Zabci, F. 2007. Private military companies: 'Shadow soldiers' of neo-colonialism. *Capital & Class*, 31(2), 1–10.

